

## הרודן ועירו: היבטים בתכנון ופיתוח תְּכָרִית בתקופת שלטון סְדָאם חוסיין

רונן זיידל

מאמר זה עוסק בפיתוח העיירה תְּכָרִית בתקופת שלטונו של סְדָאם חוסיין. בשנת 1968, טרם עליית הַבְּעָת' לשלטון, הייתה תכרית עיירה פרובינציאלית קטנה, ענייה וצנועה. באותה שנה החל תהליך שהפכה ליישוב משגשג. בתהליך הפיתוח בימי סְדָאם חוסיין חברו שלושה גורמים: פולחן האישיות של הנשיא והאתרים שנבנו במסגרתו אשר שינו את פני העיירה, הניסיון לשמר את עברה וייחודה, ובצדו, הפיכת העיירה ליישוב פרברי שתושביו נהנים מרמת חיים גבוהה יחסית. שלושה גורמים אלה הולידו תוצאה רוויית ניגודים, מוזרה, אך ייחודית בדרכה.

סְדָאם חוסיין נולד בתכרית. בניגוד לרודנים אחרים, הוא מעולם לא התבייש במוצאו. הוא הפך את העיירה הצנועה למצג ראווה של משטרו. אלא שבניגוד לחלון הראווה העיקרי של משטר הבעת', בגדאד, הייתה תכרית חלון ראווה צדדי בלבד שמעטים זכו לראות, ראווה לתצרוכת פנימית תכריתית. הפיתוח ה'ראווותני המוצנע' נועד מחד גיסא לתגמל את הקהילה המקומית על תמיכתה במשטר ומאידך גיסא, להראות לתכריתים העירוניים לאן הגיע אותו בן כפר עני, סְדָאם חוסיין, שהתנכלו לו בילדותו.

### שלבים בחייו של סְדָאם חוסיין

סְדָאם חוסיין נולד ב־27 באפריל 1937 בבית דודו מצד אמו, חִירָאלָלָה טְלַפָּאח, במרכז תכרית. אביו הביולוגי, חוסיין אל־מג'יד, נפטר לפני הלידה ואמו נישאה לקרוב משפחה רחוק, אַבְרָאִהִים אַל־חֶסֶן וחזרה עמו לכפר הסמוך, עוּג'יָה, מרכז שבט אַלְבּוּ נַאֶסֶר. הילד סְדָאם גדל בסביבה הכפרית בעוּג'יָה, מוקף בבני המשפחה ובני השבט. כשהיה בן שמונה עברה המשפחה לכפר קטן ונידח עוד יותר באזור פְּרָכּוּפ. נראה שמערכת היחסים שלו עם אביו החורג הייתה עכורה, דבר שקירב אותו לדודו, חִירָאלָלָה טְלַפָּאח – קצין לאומני וזטר שישב חמש שנים בכלא על חלקו בהפיכת אל־כְּיָלָאני בשנת 1941 ולכן נחשב גיבור בסביבתו. סְדָאם החל את לימודיו רק בהיותו בן עשר, בבית הספר היסודי

בתכרית, אולם לימודיו שם נקטעו כשהיה בן חמש עשרה כאשר עברה המשפחה, בעקבות הדוד, לבגדאד.

טדאם החל את לימודיו בתיכון בבגדאד בשנות החמישים הסוערות, אולם הצטרפותו למפלגת הבעת' המחתרית מנעה ממנו להתרכז בלימודיו. אחרי מהפכת יולי 1958 הוא היה לעברייך בעיני החוק: תחילה הוא נעצר יחד עם דודו באשמת רצח של בן שבטו בתכרית, ב־7 באוקטובר 1959 הוא השתתף בניסיון שארגנה מפלגת הבעת' להתנקש בחייו של קאסם. הניסיון כשל והוא נאלץ לברוח לסוריה ומשם למצרים. במצרים הוא זכה למלגה מהשלטונות, וזו אפשרה לו לסיים את לימודי התיכון ולהתחיל ללמוד משפטים. הוא חזר לעיראק בפברואר 1963, אחרי הפיכה צבאית שהעלתה את מפלגת הבעת' לשלטון והתחתן עם סאג'דה, בתו של חי'ראללה טלפאח.

בנובמבר 1963 הודחה מפלגת הבעת' מהשלטון בהפיכה צבאית, וכעבור זמן קצר נאלצו פעיליה לרדת למחתרת. טדאם חוסין החל להתבלט בפעילות המחתרית ונבחר להנהגה הארצית של המפלגה. בספטמבר 1964 נחשף ניסיון בעת'י לארגן הפיכה צבאית, ניסיון שבו היה לטדאם ולפטרונו התכריתי אחמד חסן אל-כַּכְר תפקיד חשוב. טדאם חוסין נעצר וכעבור שנתיים הצליח לברוח מהכלא. הוא חזר לפעילות המחתרית במלוא המרץ והשתתף בהפיכה הצבאית שהחזירה את הבעת' לשלטון ב־17.7.1968 וב־30.7.1968 מיילא תפקיד מרכזי בהדחת שותפי המפלגה מן השלטון.

באותה תקופה בנה טדאם את מעמדו באמצעות ניהול שרות הביטחון של המפלגה, מִקְתַּב אל-עִלְאָקָאָת אל-עֶאמָה, וטיפוח הקשר עם בן שבטו ועיירתו, הנשיא אל-בכר. בנובמבר 1969 מינה אותו אל-בכר לסגנו. זמן קצר אחר כך חתם הסגן הצעיר על הסכם עם הנהגת המרד הכורדי שבו התחייב להעניק לכורדים שלטון עצמי במחוזותיהם בצפון – הסכם שעורר התנגדות רבה בעיקר בחוגי הצבא. בשנים 1970-1973 הצליח טדאם, באמצעות שירותי הביטחון שלו, להרחיק את יריביו העיקריים ולחסלם. בשנת 1972 הוא עמד מאחורי הלאמת הנפט העיראקי – צעד שהזרים סכומי עתק לקופת המדינה. החל משנת 1974-1975 היה טדאם לאיש החזק במדינה, אך עדיין לצדו של אל-בכר.

ב־17.7.1979 ביולי תפס טדאם את השלטון. כחודש מאוחר יותר, כונסה ועידה מיוחדת של המפלגה ובה חשף טדאם 'ניסיון קשר' נגדו. באמתלה זו חוסלו חמישה חברי הנהגת המפלגה ועוד רבים אחרים. כך נסללה הדרך לשלטון יחיד המושתת על פחד. המהפכה האסלאמית שהתחוללה באותה שנה באיראן עוררה את חששו של טדאם. הוא החל לתכנן בשנת 1980 צעד למניעת ייצוא המהפכה לארצו וב־20.9.1980 פלש הצבא העיראקי לשטח איראן. מלחמת עיראק-איראן נמשכה עד אוגוסט 1988 והסבה אבדות עצומות לשני הצדדים. המלחמה הנוספת שיום טדאם בעקבות פלישתו לכווית ב־2.8.1990 הייתה חד-צדדית והרסנית עוד יותר לתשתית האזרחית והצבאית העיראקית. מלחמה זו עוררה עוינות מצד ארצות הברית והיא הובילה, שלוש עשרה שנים מאוחר יותר, להפלת המשטר.

## רקע

במהלך המאה העשרים עברו רוב הערים והעיירות בעיראק תהליכי פיתוח אשר שינו את פניהן ותפקודן. את התהליכים הללו הניעה מדיניות המודרניזציה ופיתוח הפריפריה של המשטרים השונים, במיוחד אחרי מהפכת 1958. על שינוי פני הערים השפיעו גם תהליכים חברתיים, בעיקר ההגירה המסיבית מהפריפריה לערים הגדולות, שיצרה חגורות של שכונות עוני סביבן. במסגרת יישום מדיניות המודרניזציה נהרסו מרכזי ערים מסורתיים ושכונות (מַחֲלָאָת) שרחובותיהם מתפתלים וצרים, ובנויים בשורות בתים צמודים זה לזה, וזאת כדי לפנות מקום לסלילת כבישים רחבים ולהקמת מרכזי עיר מודרניים. ערים ועיירות התרחבו אל מעבר לתחומיהן המסורתיים הודות לתנופת בנייה והגירה. הוקמו שכונות חדשות שהתארגנו על בסיס מקצועי (מהנדסים, מורים, קצינים) במקום הבסיס השבטי או המשפחתי של ה'מחלאת' המסורתיות. שכונות אלה כרסמו בכוחם החברתי של המוסדות החברתיים המסורתיים, אולם לא גרמו להיעלמותם המוחלטת. בשכונות המהגרים בבגדאד נבנו מבני קבע מבטון במקום בתי הטיט וסוכות הנצרים (סְרָאָאָף) אשר המהגרים מהדרום חיו בהן, ושכונות אלו על בתי הבטון שלהן, הפכו לפרברי העוני של הבירה (מְדִינַת אֶל־תִּיבְרֵה, אל־וּשְׂאֵש).

מספר גורמים יזמו את תהליכי הפיתוח השונים: השלטון הזר (העוסמאני בתחילת המאה ואחריו הבריטי), הממשלות העיראקיות בתקופות המלוכנית והרפובליקנית, ולבסוף, יזמים פרטיים למיניהם: סוחר נדל"ן, בעלי רכוש, בעלי עסקים ויבואנים, כל אלה אשר הפכו את רחוב אל־רשיד, במשך כמה עשורים, לרחוב העסקים הראשי של בגדאד. כמה מהתהליכים התרחשו קודם בבגדאד ומאוחר יותר הגיעו לערים אחרות. גם אפנות כמו בתחומי המזון והבילוי, שהצליחו בבגדאד, התפשטו במחוזות אחרים: ברומן 'אחרון המלאכים' (אַאֲחִיר אֶל־מַלְאֲאִיָּה) מתאר הסופר פאל אל־עזאוי כיצד נקלטו האפנות הבגדאדיות בעירו כרכוב (אל־עזאוי 1992: 179).

בעיירה תכרית בולטת הקצנה של תהליכים ומגמות אלה בשנות השבעים, השמונים והתשעים. עיירה צנועה זאת, כמאה ושבעים ק"מ מצפון לבגדאד, שחסתה לאורך השנים בצלן של בגדאד וסַאמְרָאָא, וזתה לפיתוח מיוחד ללא קשר לגודלה ולחשיבותה תחת שלטון הבעת' כשבראשה עמדו שניים מבניה: אחמד חסן אל־בכר וסַדָּאם חוסיין. תכנונה מחדש של תכרית באותה תקופה לא שיקף את צרכי הפיתוח הממשיים של העיירה וסביבתה ולעתים אף התעלם מהם. הדבר ביטא את יחסם של מנהיגי עיראק התכריתים, ובעיקר את יחסו של סַדָּאם חוסיין, לעיירת מוצאם: תכרית המודרנית הפכה בבואה של הרודנות הסַדָּאמית ושל שפת הכוח שניסתה להשליט.

כמה מהרודנים הבולטים במאה העשרים הקדישו זמן רב ומשאבים לתכנון ובנייה מחדש של ערים במדינותיהם. היטלר, בעזרת אלברט שפאר, התכוון לבנות מחדש את

ברלין ומינכן ועיצב מחדש את נירנברג. צ'אושסקו הרס רבעים שלמים בבוקרסט ובמקומם בנה את ארמון הרפובליקה המפלצתי (Behr 1991: 190-199). מוסוליני בנה ארמונות נאו־קלסיים ברומא וקים איל סונג הקים ארמונות עם בפיונגיאנג. סגנון הבנייה המועדף היה נאו־קלסי ועל הנייר הפכו הערים לשורה של מבני ראווה ציבוריים קולוסליים, על חשבון היותן מקומות למגורים. רבים מהם התרשמו מפאריס של האוסמן או מווינגטון, וניסו ליישם דגמים אלו בברלין, בוקרסט ואפילו פיונגיאנג. הרודנים השתמשו בתכניות הבנייה המונומנטליות, שרק חלק קטן מהן יצא לפועל, כדי להותיר את חותמם על דפי ההיסטוריה. לפי תפיסתם, נועדו הערים המתוכננות והמעוצבות מחדש להיות חלונות ראווה למשטרם, לכן נבחרו למטרה זו ערים שמשכו את עיקר תשומת לבם של המבקרים במדינות, כמו ערי בירה או ערים מרכזיות אחרות. רק לעתים נדירות בחר הרודן להקים את חלון הראווה בעיר שאינה מרכזית במדינתו. בחלק מהמקרים הוקמו ערים חדשות או שעירות פרובינציאליות שודרגו ואף הפכו לבירת המדינה (אנקרה בתקופת אתא תורכ). ההחלטה לבחור בבירה חדשה, ואף להפכה לחלון הראווה של המשטר נבעה בדרך כלל מבעיות פוליטיות בעיר המרכזית או מרצון לפזר אוכלוסין ולפתח אזורים פריפריליים, ולעתים משילוב של שני הגורמים. מעניין שהנימוקים להעברת הבירה במשטרים דמוקרטיים שונים מאלה של הדיקטטורות. ברזיל של ז'וסלינו קוביצ'ק, הנשיא שיוס את הקמת ברזיליה, או אוסטרליה (הקמת קנברה) אינן דומות לחוף השנהב של הופואה בואני (שהקים את יאמוסוקרו על חשבון אביג'אן), פקיסטאן (הקמת איסלמאבאד על חשבון קראצ'י) או ניגריה (הקמת אבוג'ה על חשבון לגוס). מכל מקום, בכל אותן מדינות, דמוקרטיות ודיקטטורות כאחד, העברת הבירה והקמת עיר חדשה חיובו שלטון מרכזי חזק ובדרך כלל גם נשיא חזק.

אולם אף אחד מאותם רודנים, שפולחן האישיות היה מרכיב מרכזי בשלטונם, לא הפך את כפר הולדתו או עירת מוצאו לחלון הראווה של משטרו. היו שהפכו את כפרם למוזאון ולאתר עלייה לרגל (כגון קומרובץ, כפר הולדתו של טיטו בקרואטיה), למקור גיוס נאמנים (כגון סקורניצ'סט, כפר הולדתו של צ'אושסקו) או שמקום הולדתם נשכח כליל. סביר שהסיבה לכך היא הדימוי החברתי הנמוך, בעיקר באירופה, של אנשים ממוצא כפרי שדחף מנהיגים אלה להצניע ככל האפשר את מוצאם, או להשתמש בו (כמו במקרה של טיטו) כדי להדגיש את המרחק שעברו בחייהם. על רקע זה בולט המקרה העיראקי החריג. כפי שנראה בהמשך, סדאם חוסיין, בניגוד לרודנים אחרים, התייחס בגאווה למוצאו הכפרי. אמנם אין זה מדויק לקבוע כי תכרית הפרובינציאלית הפכה לחלון הראווה של משטר הבעת', שלא עודד תיירים להגיע אליה. תפקיד זה היה שמור לבגדאד – העיר המרכזית בעיראק. אולם העיירה זכתה לפיתוח מיוחד והייתה בשנת 1976 למרכז מחוז רחב ידיים.

מדוע אפוא החליט המשטר העיראקי לפתח באופן מסיבי אזור שאינו נמצא באור

הזרקורים? התשובה לכך מצויה במערכת היחסים בין ראשי המשטר התכריתי לקולקטיב התכריתי ובמיוחד ביחסו המורכב של סדאם חוסין לתכרית ולתכריתים, כפי שהוא מצטייר מהביוגרפיה האישית שלו. בין השנים 1979-2003, שנות שלטונו של סדאם חוסין, ובמיוחד מסוף שנות השמונים ובמשך שנות התשעים, הוקמו בתכרית מספר פרויקטים ראוותניים המבטאים בעיקר את פולחן האישיות הסדאמי. בכך שונה תקופה זו מכל התקופות שקדמו לה, כולל שנות שלטון הבעת' 1968-1979. המאמר ינסה לבדוק את יחסו של סדאם לעיירת מוצאו ואף לכפר מוצאו, עוג'ה, הסמוך לתכרית. כמו כן אציע הסברים ליחס זה ואבחן כיצד השתנה עם השנים.

## המקורות

מחקר על עיירת שדה קטנה בעיראק נדון להתמודד עם מיעוט מקורות. לשם הדיון בתכרית מסתמך מאמר זה בעיקר על מקורות עיראקיים שפורסמו בתקופת שלטון הבעת' ובמיוחד על 'האנציקלופדיה של תכרית' (מְסוּעַת מְדִינַת תְּכְרִית) שיצאה לאור ביזמת משרד ההסברה במחצית השנייה של שנות התשעים וכוללת מאמרים אקדמיים העוסקים בעבר ובהווה של תכרית. ה'מְסוּעַת' ולצדה מאמרים בעיתונות סיפקו תיאור עובדתי של פיתוח העיירה. במקביל, נעשה שימוש במספר רומנים העוסקים בתכרית בעבר ובהם רומן אוטוביוגרפי מאת סדאם חוסין. הרומן, 'גברים ועיר' (רִג'אַל וּמְדִינַה) פורסם בעיראק בהוצאת הספרים דָּאָר אַל-חַרְיָה בשנת 2002 ללא ציון שם המחבר, אולם ניתוח סגנון הכתיבה והעלילה אינם מותירים מקום רב לספק באשר לזהותו. גם המתורגמן האישי של סדאם אישר זאת (מוסף הארץ, 31.10.2003). ההסתמכות על רומן אוטוביוגרפי מסוג זה אכן בעייתית לעתים. אירועים מסוימים מתוארים בו באופן לא אמין, אולם אלו בעיקר מעשים פליליים שיוחסו לסדאם. בתיאורים שאשתמש בהם חשובה דווקא התייחסותו הסובייקטיבית של סדאם הבוגר לחוויותיו כילד בבגדאד ותכרית, שמהן ניתן ללמוד על יחסו של הרודן לעברו ולשתי הערים. המקורות העיראקיים, לרוע המזל, חסרים כל חומר חזותי. מסיבות שאינן ברורות, אולי בגלל רגישות ביטחונית, לא פורסמו תמונות עדכניות של העיירה. מחלקות המיפוי העיראקיות הפיקו מפות באיכות ירודה והדפוס העיראקי הפך חלק מהן לבלתי קריאות. כדי להשלים את החסר נעשה שימוש בתיאורים כתובים של הפרויקטים ובמפות בינלאומיות המבוססות על תצלומי אוויר.

## סדאם חוסין ובגדאד

בירת עיראק, בגדאד, היא ששימשה חלון הראווה הראשי של משטר הבעת', בה מיקד סדאם חוסין את עיקר תשומת הלב ובה הוקמו הפרויקטים הראוותניים ביותר בתקופת

שלטונו, רובם במהלך מלחמת עיראק-איראן. התיירים המעטים שהגיעו לעיראק, תמיד בהזמנת משרד ההסברה, נלקחו לביקורים רשמיים באותם אתרים בבגדאד. תכרית, לעומת זאת, נשארה מחוץ לנתיב התיירות והרחק מתשומת לבה של התקשורת. העיירה אינה מופיעה כלל במדריך התיירות העיראקי הרשמי, למרות שהיא עיירה עתיקה למדי (דָּלִיל סִיאָחִי 1982). מדריך תיירות צרפתי עדכני יותר, שנכתב בשיתוף משרד ההסברה העיראקי, ייחד לתכרית כחצי עמוד בלבד, ללא תמונות, והבליט את היותה עיירת הולדתו של סִדָּאם חוּסִין (Munier 2000: 170).

בין הפרויקטים המובילים של המשטר בבגדאד היו 'שעון בגדאד' ברובע חֶאֲרֵתִיָּה היוקרתי אשר הפך לאחד מסימני ההיכר של העיר והשמיע מדי שעה שיר הלל ידוע לנשיא (אל-ג'אברי 2004: 179), מגדל בגדאד, אנדרטת החייל האלמוני, האנדרטה המרשימה לחללי מלחמת עיראק-איראן (נֶסֶב אל־שֶׁהֶדָּאָה) והפרק הגדול המקיף אותה, שהוקמו בשנת 1983 (כלומר במהלך אותה מלחמה), ארמונות נשיאותיים ומתחמים נשיאותיים (במיוחד בשכונת פְּרֶאֲדַת מְרִים), פסלים רבים ומבני ציבור כגון בית המועצה הלאומית (הפרלמנט), שבהוראת סִדָּאם נבנה בתחתיתו בשנות השמונים מקלט מוגן היטב לשימושו האישי. אם לא די בכך, הוצבו ברחובות העיר אין ספור שלטי ענק קבועים (גִּדְאָרְנָאָה) עם דמותו של סִדָּאם חוּסִין, שיצרו תחושה שהוא נוכח בכל מקום. האדריכל והוגה הדעות העיראקי פְּנֶעָאן מְכִיָּה (הידוע בשם העט סמיר אל־ח'ליל), יליד בגדאד, תאר זאת כך:

בגדאד הפכה בן לילה לאתר בנייה ענקי: כבישים חדשים ורחבים יותר, אזורים פיתוח מחדש, ארבעים וחמישה מרכזי קניות באזורים שונים של העיר... פרקים (כולל מרכז תיירות חדש על אי מלאכותי על החידקל), אין-ספור מבנים חדשים שתוכננו בידי אדריכלים עיראקיים ועולמיים ידועים, תכנית, שלא יצאה לפועל, להקמת רכבת תחתית ואנדרטאות חדשות רבות ... (Al-Khalil 1991: 20).

גולת הכותרת של בניית הראווה בבגדאד ובעיראק הייתה הקמת קשת הנצחון (קֶס אל-אֶנְתָּסָאָר) לציון הניצחון על איראן ורחבת המסדרים הענקית תחתיה, שנחנכה ביום השנה לסיום המלחמה ב־8.8.1989. בכרטיס ההזמנה לטקס החנוכה תוארה האנדרטה כ'אחת מעבודות האמנות הגדולות בעולם' (שם: 1). הרחבה שימשה למצעדים צבאיים ביום הצבא וביום הניצחון על איראן. מְכִיָּה, שהקדיש ספר לניתוח האנדרטה ומשמעותיותה, טוען שבאמצעות 'סִדָּאם חוּסִין האמן הקפיא אמת בסיסית לגבי סִדָּאם חוּסִין המנהיג' (שם: 9). התוצאה של בניית הראווה בבגדאד, שהפכה את העיר ל'חלון הראווה' של משטר הבעת' הייתה, לדעת מכיה, שהעיר הפכה מעיר 'אנרכית, סכיואידית ומפולגת, אולם חיה ואנושית', לעיר גדולה ומנוכרת (שם: 20-25).

הקשר בין סדאם חוסין לבגדאד התחיל בנעוריו. כשהיה בן חמש עשרה עבר מתכרית לבגדאד ומאז לא חזר להתגורר בתכרית. סדאם עבר לגור בבית דודו, אחי אמו, חי'ראללה טלפאח בשכונת ח'רר אל'יאס שבפ'ח'. רוב תושבי השכונה היו מהגרים מתכרית ומרבית תושבי הרובע היו סונים. סדאם עבר אפוא לסביבה מוכרת ומשפחתית ולא הושלך בבת אחת אל ההוויה העירונית הבגדאדית. מרכז העיר שכן על הגדה הנגדית של הנהר ובעיני רבים מתושבי כרח' היה רחוק למדי. אולי בשל המעטפת המגוננת, לא השאיר-המפגש הראשוני עם הכרך הגדול רושם חזק על הנער. ברומן רג'אל ומדינה מתאר סדאם חוסין את מפגשו הראשון עם בגדאד, מפגש המתרחש בתחילת שנות הארבעים:

בגדאד הייתה דומה יותר לכפר גדול, שרחובותיו וסמטאותיו מוונחים. לא היו הבדלים מהותיים בינה לבין ערי עיראק האחרות... מלבד אתרים היסטוריים כגון מדרסת מִסְתַּנְסַרְיָה ורחוב רשיד במרכז בגדאד, שהיה רחוב רחב וישר בניגוד לסמטאות הערים העתיקות ולסמטאות בגדאד באותה תקופה, ובו הוצגו לראווה סחורות שיכלו להזכיר... כי יש לו אחיזה בעולם המאה העשרים.

להתרשמויות, המסויגות משהו, ממאפייניה הפיזיים של בגדאד, נוספו התרשמויות מסוגי המאכלים החדשים, משוק אל-שוֹרְג'יָה הענק ומאמצעי התחבורה החדשים (רְנֵאִיָה 2002: 52-53). בבגדאד נפגש הנער התכריתי עם עיראקים בני אזורים אחרים, וחשוב מזה, בני לאומים ועדות אחרות: שיעים וכורדים. גם אם הרושם שמתקבל מדפי רג'אל ומדינה, ממרחק הזמן של שנת 2002 שבה פורסם הספר, אינו חזק, אין ספק שההגירה לבגדאד מילאה תפקיד מכריע בעיצובו של סדאם חוסין: עולמו התרחב לפתע. ייתכן שהתיאור נועד להדגיש את השינויים הגדולים שהתחוללו בבגדאד מאז התקופה הרפובליקנית ובמיוחד תחת שלטונו. סדאם המודרניסט מהלל את השינויים שמָפְיָה הרומנטיקן מגנה.

אולם סדאם חוסין לא הצליח להשתלב בחברה בבגדאד. למרות שעבר לגור בבגדאד הוא בילה את חופשותיו בתכרית ובעוג'ה. באף אחד משלושת המקומות האלה לא היו לו ידידים מלבד בני משפחתו (שם: 179, 181). הוא אמנם הצטרף כשהיה תלמיד תיכון למפלגת הבעת' בבגדאד, אך גם אז לא הצליח לשבור את מעגל הבדידות שהיה שרוי בו בגיל ההתבגרות (שם: 198-201). מלבד אישיותו, היו גם סיבות חברתיות ותרבותיות שתרמו לתחושת הבדידות: בעיני העירונים מתכרית היה סדאם בן כפר, ואילו בעיני הבגדאדים הוותיקים הוא היה תכריתי פרובינציאלי ועני. ברומן 'ההסעה' (אל-מִרְפֵּב) מאת הסופר העיראקי הידוע, ר'אָב טַעְמָה פְּרֵמָן, מתוארת דמותו של רַאָאָד, אשר כמו

סדאם, היגר לבגדאד מעיירה (ערבית) צפונית כלשהי. ראאד מסביר לחברו הבגדאדי מדוע אינו אוהב בגדאדים: '...הבט בבגדאדים כשהם מדברים: הם תמיד מצביעים על אלה שאינם נמנים עמם. זה מחלל, זה ממוסל, זה ראוי וזה צאני. האין זה ולזול?' (פרמאן 1989: 93). סדאם הבוגר שימר רגשות אלה: מאז החל להסתמן ככוח המוביל בצמרת העיראקית בתחילת שנות השבעים הוא ניצל את השפעתו כדי לדחוק הצידה את הפוליטיקאים הבגדאדים (זיידל 1997: 373).

נראה כי סדאם חוסין נאלץ לשהות בבגדאד, תחילה במסגרת פעילותו הפוליטית ואחר כך כנשיא, אך הוא מעולם לא היכה בה שורשים והפך לבגדאדי. חיינו כאיש מחתרת בבגדאד ומאוחר יותר כסגן נשיא וכנשיא, היו רצופי מתחים וחסרי מנוח. סדאם לא רצה ליהנות ממנעמי בגדאד, וכנראה שגם לא הייתה לו אפשרות לכך: בגדאד שהוא זכר משנות השישים הייתה עיר של מקומות מסתור ובתי סוהר (אָלף פּאָא, 1977.27.27), היא מעולם לא נתנה לו תחושת בית. משום כך הרבה לבלות את זמנו מחוץ לבירה והעדיף את ביתו האמיתי: תכרית וסביבתה.

## סדאם חוסין ותכרית

עד גיל חמש עשרה גדל סדאם חוסין בתכרית ובכפר הסמוך עוג'ה, ששם התגוררה משפחתו. גם כשעבר לבגדאד, לא ניתק את הקשר עם האזור והרבה לבלות את חופשותיו בחוג משפחתו המורחבת בתכרית ובעוג'ה. גם חלק מפעילותו המחתרית בשנות החמישים התבצע שם (רואיה 2002: 202-203).

תכרית וסביבתה העניקו לגולה הצעיר לבגדאד סביבה משפחתית, חברתית וביתית מוכרת. בספרו האוטוביוגרפי הוא מתאר כיצד בהיותו ילד בן תשע, ברח מבית אביו החורג בכפר ליד פּרפּופּ והגיע בכוחות עצמו לתכרית, ושם בשעת לילה וללא כל סיוע, מצא את דרכו לבית דודו. התיאור המפורט מלמד שהילד סדאם הכיר היטב את סמטאות העיר העתיקה של תכרית ואת דייריו של כל בית (שם: 161-162). כאשר, בסופו של דבר, הגיע לבית דודו הוא זכה לקבלת פנים שזכרה עדיין מעורר בו התרגשות: 'היה זה מחזה שקשה לתאר... הרגשות גאו כמפל... דמעות התערבבו בכול...' (שם: 164).

בסוף שנות החמישים, כאשר היה סדאם לאיש מחתרת מבוקש, הציעה לו תכרית מקום מקלט בטוח יחסית. בסוף 1959, אחרי ניסיון ההתנקשות בקאסם שהיה מעורב בו, ומעצר חבריו, ברח סדאם מבגדאד ושם פעמיו לתכרית. בני משפחתו שם שמעו על מעורבותו בהתנקשות, הלינו אותו בלילה ולמחרת סייעו לו להימלט לסוריה (אָספּנְדֶר 1980: 58). ארבעים וארבע שנים מאוחר יותר, כאשר הכוחות האמריקניים עמדו בשערי בגדאד, חזר הנשיא המורדה, סדאם חוסין, להתחבא בתכרית וסביבתה. מקום מחבואו האחרון היה במרחק כמה מטרים מהנקודה שבה צלח את החידקל בשנת 1959.

לפני הפיכת הבעת' ביולי 1968, חי סדאם חוסין במעין דיסוננס קוגניטיבי: הוא היה בן כפר פרובינציאלי שחי ופעל בעיר הגדולה ונאלץ להצניע את מוצאו הכפרי או סימנים המעידים עליו, כגון מבטא הדיבור. מצבו היה דומה לזה של תכריתים אחרים שעברו לבגדאד, ואולי, כפי שמעידה אותה דמות מהרומן של פרמאן, גם למצבם של בני עיירות אחרות שהיגרו לבירה העיראקית. עליית מפלגת הבעת' לשלטון והתחזקות מעמדו האישי בנובמבר 1969, אז מונה לסגן יושב ראש מועצת הנהגת המהפכה וההנהגה הארצית של מפלגת הבעת', אפשרו לסדאם חוסין להתגבר על הדיסוננס ולשוב למקורותיו. במרס 1971 פורסם הריאיון העיתונאי הראשון עם סדאם חוסין בעיתון עיראקי רשמי. היה זה מפגן יחסי ציבור של סדאם חוסין שבו היה לתפאורה תפקיד חשוב יותר מלתוכן הדברים. במשך כל הריאיון, שנערך בעוג'ה, ניסה סדאם להציג עצמו כבן כפר פשוט. המחבר ציין כי סדאם מעדיף לבלות שעות וימים בכפר הולדתו הצנוע (שבאותם ימים לא היה יותר מקומץ בתי טין) על פני נסיעות לנופש בחוץ לארץ. בשלב מסוים הוזמנו האורחים לארוחת ערב שהוגשה על הרצפה בסגנון בדואי ונאכלה, כמובן, בידיים. בסיום הארוחה דקלם סדאם קסידה בדואית שנשמעה מוזרה לכותב המאמר. הייתה זו הפעם הראשונה שסדאם הפוליטיקאי, שניסה באותה עת למרפק את דרכו לצמרת השלטון, עשה שימוש באזור מוצאו לבניית התדמית שלו. כור מחצבתו הפך לנכס פוליטי ותדמיתי חשוב עבור הנשיא לעתיד (אלף באא, 10.3.1971). מעבר לכך, ניתן ללמוד מהסיטואציה כיצד שינה המקום את התנהגותו של סדאם: הוא לקח את הכתב לסכיבתו הביתית ושם הרגיש חופשי לנהוג כפי שלא יכל לנהוג בבגדאד.

במהלך שנות השבעים המשיך סדאם, כשהוא מלווה בבני משפחתו, לבלות את עתות הפנאי באזור תכרית. הבילוי באזור הולדתו עזר לו, ללא ספק, לגייס תמיכה בקרב תושביו. הוריו הזקנים המשיכו לגור בבית טין פלאחי בכפר עוג'ה; מסיבות השמורות עמו סירב סדאם לשפר את תנאי חייהם (אֶסְכַּנְדֵּר 1980: 353). בתחילת שנות השבעים החל פרויקט ההשקיה ואדי ת'ר'אר במדבר שממערב לתכרית. הפרויקט נועד להרחיב את ימת ת'ר'אר, שנאגרו בה מי החידקל שאיימו מדי שנה להציף את בגדאד. מי הימה היו אמורים לשמש להשקיית אזורי מדבר צחיחים ולמטרות נופש (אלף באא, 23.2.1972). סדאם חוסין, חובב השחייה והדיג, בנה לעצמו ארמון על גדות הימה והרבה לבלות שם עם בני משפחתו (מטר 1980: 233).

תכרית וסביבתה סיפקו לסדאם סביבה מוכרת, ביטחון, מרגוע ונכס פוליטי שניתן היה להתהדר בו. זאת, במיוחד לאחר יולי 1968 כאשר הנשיא, אחמד חסן אל-בכר, ועוד שניים מחברי מועצת הנהגת המהפכה, היו ילידי תכרית. אולם מערכת היחסים של סדאם חוסין עם התכריתים הייתה מורכבת. כבן כפר הוא מעולם לא הרגיש חלק מהם. הנטייה בקרב התכריתים העירוניים הייתה להתייחס אל הכפריים מהסביבה בהתנשאות ולזולל. ברומן 'יום חדש' (יָוֶם גִ'דִיד), המתרחש בתכרית, מתאר הסופר, בן העיר, את

הפלאח כ'גבר הולך לפני חמור ואישה רוכבת על החמור' (אל-תכריתי 1990: 301). סלאח עֶמֶר אל-עלי, תכריתי עירוני בעתי שהפך לאיש אופוזיציה, תאר באופן פחות מחמיא את הפלאחים מעוג'ה. לדבריו: 'בני עוג'ה נודעו כאלמים מאד וכאשר ביקרו בתכרית סגרו כל הסוחרים את חנויותיהם' (Abu Rish 2000: 13).

אפשר שהזולל נבע ממבנה היחסים האגריים: חלק מהכפרים ויושביהם היו בבעלות סוחרים תכריתים (אל-תכריתי 1990: 12). סדאם חוסין עצמו טוען: 'לא תמיד הייתה מערכת היחסים בין בני העיירה לכפריים טובה שכן בני העיירה ראו את עצמם נעלים יותר מ"הערבים" (עַרְב) הללו' (בעגה התכריתית העיצור ה הופך ל-ר' גרוני). באותו מסע לבית דודו, הקיפו ילדי העיירה את סדאם וכינו אותו 'עַרְבִי וְרִיר' (ערבי קטן) וניסו לפגוע בו. הוא נאלץ להניסם באיומי אקדח שנשא עמו (ראויה 2002: 162-163). בתקופת לימודיו הקצרה בבית הספר היסודי בעיירה סבל הילד סדאם מהתנכלויות ומאלימות פיזית מצד המורים והתלמידים כאחד (שם: 167, 173). למעשה, לא היו לו חברים בתכרית מלבד בני משפחתו (שם: 181). אולי משום כך ראה סדאם את עצמו, בראש ובראשונה, כבן שבט אלבו נאסר ולא כתכריתי. בעוד שבפי הלא תכריתים הוא כונה סדאם אל-תכריתי, בתעודת רישום התושבים שלו ושל בני משפחתו, משנת 1972, הוא נרשם כסדאם אל-נאסְרִי וכמוהו גם בני משפחתו (מטר 1980: 75). במהלך דרכו אל הצמרת ובימי שלטונו הוא העדיף העדפה ברורה את בני שבטו ומשפחתו, בעוד תכריתים בני שבטים אחרים הורחקו ולעתים אף נרצחו בהוראתו. בהשוואה לבגדאד, היו תכרית וסביבתה לסדאם נופי ילדות המשרים ביטחון; לא כך היה בנוגע ליחסיו החברתיים עם תושבי המקום: סדאם, המתבודד מטבעו, העדיף את חברת בני שבטו בתכרית ובעוג'ה על חברתם של תכריתים משבטים אחרים.

ריחוקן של תכרית ועוג'ה ממרכז העניינים סיפק למשטר, בתקופת אל-בכר וסדאם חוסין, פרטיות שהייתה נחוצה ליישוב סכסוכים ולניהול מדיניות פנים שבטית ופנים משפחתית. לא אחת פורסמו ידיעות על אודות כינוס שבטי או משפחתי בתכרית או בעוג'ה שבו נחרץ גורלו של אדם או נדונה מערכת היחסים בין ענפים שונים בשבט או במשפחה. בסוף שנת 1958 נרצח בתכרית סַעְדוֹן אל-נאסְרִי, משבט אלבו נאסר, שהיה, לטענת סדאם חוסין, ממנהיגי המפלגה הקומוניסטית בעיירה (ראויה 2002: 219). האיש נרצח, ככל הנראה, בידי סדאם חוסין הנער, שפעל בשליחות דודו ח'יראללה טלפאח (מחכמת אל-שעב 1960: 10; 409-410). הרצח עורר תרעומת בשבט וקרובי הנרצח קראו לנקום את דמו. לבסוף, שנים רבות מאוחר יותר, יושב הסכסוך אחרי מגעים שנערכו בתכרית ובעוג'ה, וסדאם ודודו שילמו דמי דם לפי המנהג השבטי (אל-פאלוג'י 2003: 72-73). בשנת 1993 נערכה ישיבה דומה בעוג'ה כדי לדון בגורלו של פאדל בְּרַאכ, גם הוא משבט אלבו נאסר, שהיה ראש ה'מח'אבְּרַאת' והואשם בריגול ובגידה. בסופה הוחלט להוציאו להורג (אל-סאמְרַאאִי 1997: 193).

מאפיינים אלה נמשכו גם אחרי שהיה סדאם לנשיא ביולי 1979, אולם עתה, כשהיו כל המשאבים בידיו, ניתנה לו ההזדמנות לעצב את תכנית. מדיניותו ביחס לאזור מוצאו נגזרה משני מניעים מנוגדים שהשפיעו עליו בתקופת שלטונו: מחד גיסא, הרצון לתגמל את בני האזור שסייעו לו להגיע לתפקידו הרם ושתמיכתם הייתה נחוצה לו כדי להישאר בשלטון ומאידך גיסא, שאיפתו של ילד כפרי, יתום עני שלא הכיר את אביו הביולוגי, להוכיח לעירונים התכריתים שהתנשאו עליו מה כוחו ולאן הוא מסוגל הגיע. כך הפכה תכנית, העיירה הצנועה וחסרת הייחוד, לחלון הראווה הצדדי של המשטר העיראקי בתקופת סדאם חוסיין.

לכל אלו נוסף, מתחילת שנות השמונים ועל רקע המלחמה נגד איראן, גורם חדש וחשוב: פולחן האישיות של סדאם חוסיין. באביב 1981 חדר מטוס איראני בודד אל עומק השטח העיראקי והפציץ בתים בתכרית. האיראנים הכריזו כי מטרתם בהפצצה הייתה לפגוע בביתו של נשיא עיראק. הבית לא נפגע וניסיון הפגיעה בו נשכח לנוכח הריסת הכור הגרעיני העיראקי באותה שנה, אולם הפעולה האיראנית הגבירה את פולחן האישיות שנמשך עד הרוח המשטר: היא מיקדה את תשומת הלב בסדאם ובעיירת מוצאו. ב־27.4.1983 החלו לחגוג את יום הולדתו של סדאם חוסיין כאירוע ציבורי, ומאז ועד נפילת המשטר נחוגו ימי הולדתו כחג לאומי לכל דבר. עם הזמן נמשכו החגיגות יותר מיום אחד וההכנות לאירוע החלו מספר שבועות קודם לכן. ביום זה, שבו התמקד כמעט כל העיסוק התקשורתי בסדאם חוסיין, היו מתפרסמות כתבות רבות שהתמקדו בתחנות בחיי הנשיא ותכרית זכתה לתשומת לב רבה. בעוד שבשנות השמונים היה מקומה של תכרית במסגרת החגיגות שולי בלבד, והאירוע המרכזי נערך בארמון הנשיאות בבגדאד, בשנות התשעים החלו לחגוג את האירוע המרכזי ברחבת המצעדים החדשה בתכרית. החגיגות הפכו את תכרית, ליום אחד בשנה, למוקד לעלייה לרגל למשלחות מכל רחבי עיראק והעולם, והיא זכתה לסיקור תקשורתי נרחב.

## תכרית לפני עליית סדאם לשלטון 1950-1979

הדעות חלוקות באשר למועד הקמת תכרית. חוקרים עיראקים טוענים שהעיר הייתה קיימת כבר במאה השש עשרה לפנה"ס. אחרים טוענים שהיא הוקמה בתקופת הכיבוש הפרסי בסביבות שנת 539 לפנה"ס. בשנת 364 לפנה"ס כבשו הרומאים את צפון עיראק וייתכן שהם מצאו בתכרית מצודה, שיקמו אותה וסייעו בהקמת ישוב עירוני סביב למצודה. גם לגבי מקור שמה של העיר קיימות שתי גרסאות: לפי האחת, תכרית היה שמה האשורי של אחת מבנות העיירה שיופיה הרב גרם למושל העיירה הסאסאני להתנצר. לפי הגרסה השנייה זהו שיבוש של שמה הרומי של המצודה פורטה טיגרידס (המצודה שעל הטיגריס - חידקל).

אוכלוסייתה המקורית של העיירה התנצרה במאות שקדמו לכיבוש המוסלמי. גם לאחר הכיבוש, בשנת 627, עדיין נשמר רוב נוצרי בולט בתכרית, אך במאה השלוש עשרה הם כבר היו מיעוט. האזכור האחרון של נוצרים בתכרית מופיע ברשימותיו של הנוסע הצרפתי טַבֶּרְנִיֶּה (Tavernier) שביקר בעיירה בשנת 1652 (זיידל 2004: 26-28). כיום אין זכר לנוצרים בתכרית, אולם כמה מתושבי העיירה עדיין מתגאים באבות אבותיהם הנוצרים.

מטבע הדברים, התיעוד ההיסטורי של תכרית, עיירה נידחת וצנועה באזור הספר המדברי שבין בגדאד ומוֹסֵל, דל עד מאד. בשנת 1516, שנתיים לפני נפילת בגדאד, נכבשה תכרית בידי העוסמאנים אשר שלטו בעיראק עד 1918. השינוי הבולט במבנה העיירה תחת השלטון העוסמאני היה התווספות שכונה, מַחֲלַת אל־חֶאֲרָה, בזמן לא ידוע, לגרעין המקורי של העיירה מסביב למצודה, מַחֲלַת אל־קַלְעוּה. אפשר שהקמת השכונה קשורה לשינוי בולט בהרכב האוכלוסייה: בשנת 1743 צרו הפרסים על תכרית, ואחרי המצור פלשו לעיירה והרסו אותה. מושל תכרית, עֶמֶר בכ, משבט אלבו נאֶסֶר, ארגן צבא לוחמים משבטי תַּכְאֲרָתָה (צאצאי התושבים המקוריים שהתאסלמו) – אלבו נאֶסֶר, טִי, שֶמֶר, גִּ'בוֹר, לְהִיב, עֶבְיִי, אל־עוּה ודְלִים והצליח לשחרר את העיירה מידי כובשיה. כמות תודה, העניקו העוסמאנים לשבטים אלו חלקות אדמה בעיירה ובאזור הסמוך לה ועודדו אותם להתיישב במקום. כך החל מתגבש בעיירה ובסביבתה הרכב האוכלוסייה המוכר לנו היום (זיידל 2004: 29-30). מבין שלוש הקבוצות השבטיות המרכיבות את אוכלוסיית תכרית אחת, התַּכְאֲרָתָה, מתייחסת לתושבי העיירה המקוריים ואילו שתי האחרות, אלבו נאֶסֶר וחדית'יין, הגיעו במהלך המאות השש עשרה עד השמונה עשרה והתרכזו במחלת אל־חֶאֲרָה. יחד יצרו הקבוצות הללו תלכיד אזורי תכריתי שגובש במיוחד לנוכח האיום מצד השבטים הבדואים החזקים באזור: שֶמֶר, עֶבְיִי, אל־עוּה; כהגנה מפניהם הקימו תושבי העיירה בכוחות משותפים את החומה הנמוכה ודאגו לתחזוקתה השוטפת.

למרות שהכיבוש הבריטי בשנת 1918 הביא עמו מספר שינויים חשובים בפיתוח העיירה (פיתוח התחבורה היבשתית, הקמת בית הספר הממלכתי הראשון, העברת השוק מהמרכז המסורתי לאזור תחנת הרכבת בצפון־מערב העיירה), המבקר בעיירה בשנות העשרים היה מתקשה להבחין בהם. תכרית שמרה על מראה של עיירה מסורתית מנומגמת, מכונסת בתוך חומותיה. רחובותיה היו צרים ותושביה המשיכו להתגורר בבתים צפופים ברובעי העיר העתיקה. רובם עדיין עסקו במלאכות זעירות שעברו מדור לדור באותה משפחה. מרכז חיי העיירה נשאר לאורך מעגן הרפסודות שעל החידקל. העיירה לא שינתה את אופיה: היא הייתה ונשארה עיירת מסחר היושבת על כמה ערוצי תחבורה ראשיים בין בגדאד ומוֹסֵל.

אחרי מלחמת העולם השנייה התרחבה ופותחה תכרית באורח חסר תקדים ופניה

שונן. מסיבות שונות, בכללן הריבוי הטבעי, העלייה ברמת החיים וכסף זמין, החלה תנופת בנייה בתכרית. נבנו בה בעיקר בתים בני קומה אחת והעיר התרחבה. כיווני ההתרחבות היו מערב וצפון. ההתרחבות לא הייתה ספונטנית לחלוטין, שכן עתה כבר היו בידי רשויות התכנון מפות שבאמצעותן יכלו להפנות אנשים לאזורי הבנייה המתוכננים. בשנות החמישים נסלל הרחוב הראשי החדש של העיירה, לאורך כביש בגדאד-מוֹסֵל ורחוב מקביל לו לאורך הכביש לכרכוכ. רחובות אלו ומספר מוסדות ציבוריים שהוקמו קודם לכן הם שקבעו את כיווני ההתרחבות (אל-אשעב 1998: 150). תהליך זה בישר שינויים באופיה המסורתי של תכרית. לשתי השכונות המסורתיות: אל-חַאֲרָה ואל-קַלְעָה נוספו בשנים 1947-1957 שתי מחלאת - סֵלֵאח אל-דִין ואל-חַ'רְרָא. בשנת 1957 התגוררו בהן 3,145 תושבים שהיו 40.5% מתושבי העיירה (עלי ואל-דורי 1998: 234). רוב הבנייה היה בתוך החומות שהקיפו את העיירה, אולם במספר אזורים כבר נהרסו חלקים מהחומה והחל תהליך בנייה מחוץ לה תוך שימוש משני באבניה. תהליך זה החל בשנת 1956 ונמשך במהלך שנות השישים והשבעים (אל-אשעב 1998: 163).

עם זאת יודגש כי סדר הגודל של תהליכי הפיתוח בתכרית בשנות החמישים לא עלה על זה שקבעה המדיניות הממשלתית לעיירות הפריפרליות. מתכנן הערים העיראקי, ח'אלס אל-אשעב, מכנה את התקופה של השנים 1946-1971 'שלב התכנון הלא כולל' ומבליט את חשיבותם של חוקים ותקנות שונים לתכנון העיירה באותה תקופה (שם: 161-162). אם זכתה תכרית בעדיפות כלשהי על פני עיירות אחרות, היה זה בזכות נגישותה הרבה ומיקומה על הדרך למפעלי זיקוק הנפט בַּיְגִי ובמוֹסֵל. תכרית של סוף שנות החמישים הייתה עדיין עיירה פריפרלית מאובקת, אולם המבקר בה כבר לא יכול היה להתעלם מהשינוי שהשפיע עליה. תכרית צלחה את תקופת המעבר ממסורתיות למודרניות בתחום הפיתוח בקלות יחסית. השינויים הוכנסו אליה בהדרגתיות שאפשרה לתושבים להסתגל אליהם ואף לדרשם.

לאחר מהפכת יולי 1958, ובעיקר תחת שלטון קאסם (1958-1963), זכתה תכרית לתנופת פיתוח. המשטר החדש הקים מוסדות ציבוריים חדשים (בית חולים ראשון, בית עירייה, גן ילדים, שוק מודרני, פרק ציבורי ועוד). נבנתה שכונה חדשה (אל-חַי אל-עַפְרִי) והעיירה חוברת לרשת הטלפון (מַג'לַת אל-שַׁאֲוִן אל-דַאחֶ'לִיָה, 1962.8.8: 67, 136, 138). אפילו המקורות הבעתיים, המרבים למתוח ביקורת על משטר קאסם, נאלצים להודות שבאותה תקופה 'החלו לבצע מספר תכניות בנייה ופיתוח' (אל-כַּפְּיִסִי 1998: 38). ועדיין, פיתוח תכרית בידי משטר קאסם נעשה במסגרת מגמה כוללת לפתח את אזורי הפריפריה ולא מתוך מתן עדיפות לתכרית.

בתקופה הראשונה של שלטון הבעת' (פברואר-נובמבר 1963) ואחר כך בעת שלטון האחים עארף (נובמבר 1963-יולי 1968) הוקפא למעשה פיתוח תכרית. קיימים

דו"חות רבים של אנשי השלטון המקומי מאותה תקופה, ומהם עולה תמונה של עיירה מוזנחת החסרה תשתיות בסיסיות. המלצותיהם השונות נדחו, כביכול בשל מחסור בתקציבים (שם: 38-39). גם אם נניח שהדו"חות של הפקידים התכריתים נועדו להשיג תקציבים, טענה שאין בידינו להפריך, תיאוריהם תואמים את התמונה המוכרת של עיירות פרובינציאליות אחרות ולא רק של תכרית, ואת הידוע לגבי האי-עשייה הממשלתית לפיתוח הפריפריה, ולכן הם אמינים. זאת, למרות שבאותה תקופה החלו בני העיירה למלא תפקידי מפתח בשלטון: טאהר יִחְיָא היה ראש הממשלה, רשיד מִסְלַח היה שר הפנים ואילו אחמד חסן אל-בכר היה ראש ממשלה (פברואר-נובמבר 1963) ואחר כך סגן נשיא לתקופה קצרה. נראה כי הפוליטיקאים התכריתים, שעדיין לא נהנו משליטה מוחלטת במוסדות השלטון, לא גילו די עניין בעיירת מוצאם ובמצוקותיה. לעומתם, לסדאם חוסין היה עניין מיוחד בתכרית.

ניצני הפיתוח המסיבי החלו להופיע אחרי הפיכת הבעת' ביולי 1968 ועם חיזוק מעמד הפוליטיקאים התכריתים בצמרת השלטון. בתקופה שבין 1968 ל־1979 התקבלו מספר החלטות משמעותיות שהשפיעו על פיתוח תכרית. בכולן הייתה היענות לצורכי העיירה. יישומן סייע מאד לפיתוחה, אך לא היה בהן ניסיון להפכה לחלון ראווה. בשנת 1972 נחנך הגשר הראשון על החידקל בתכרית (שם: 168), ועד היום זהו הגשר היחיד בעיר. הגשר נבנה סמוך מאד למרכז העיירה ועל נתיב תחבורה חשוב וציפו שייצור אפשרויות חדשות לפיתוחה. אך הגשר לא שינה את כיווני ההתפרסות של העיר והאדמות על הגדה המזרחית של הנהר נותרו מיושבות בדלילות או מנוצלות למטרות חקלאיות (שם: 159, 161).

בנוסף להקמת הגשר, פורסמה בשנת 1972 תכנית המתאר הראשונה של תכרית. תכנית מסוג זה הוכנו במהלך שנות השבעים עבור כל ערי עיראק (אלף באא, 31.3.1976). למרות שלא היה לה מעמד משפטי מחייב, חשובה תכנית המתאר של תכרית כי היא משקפת את עמדת המשטר בתחילת שנות השבעים ביחס לפיתוחה העתידי של העיירה ולחשיבותה. התכנית ניסתה להתאים את עצמה למצב הקיים. היא ראתה בכביש בגדאד-מוֹסֵל את העורק המרכזי שתכרית תתפתח סביבו, היא לא ניסתה לנצל את הגשר כדי לעודד בנייה מעבר לנהר והמליצה להמשיך את ההתפרסות לכיוון הצפוני והמערבי. בהשוואה לתוכניות שיבואו אחריה הצטיינה תכנית זו בצניעותה: היא התבססה על תחזית שאוכלוסיית תכרית, שבאותה שנה מנתה שנים עשר אלף נפש, תגיע בשנת 2000 לעשרים ושניים אלף בלבד. כבר בשנת 1977, שנה לאחר הפיכת העיר למרכז מחוז, הגיעה תכרית אל המספר הזה והתכנית נגזזה (אל-אשעב 1998: 165).

הצעד שהייתה לו ההשפעה הרבה ביותר על פיתוח תכרית בשנות השבעים היה הפיכתה למרכז המחוז החדש, סְלֵאח אל-דִין, בשנת 1976. תכרית וכל האזור שבין בגדאד ומחוז מוֹסֵל נותקו ממחוז בגדאד והוכרוזו מחוז נפרד. הבחירה בתכרית למרכז

המחוז נעשתה למרות שהיא אינה העיר המרכזית באזור. להקמת המחוז קדם הליך מנהלי שבמהלכו נוסף שטח לנפת תכרית. כבר בשנת 1973 הפכה תכרית לנפה הגדולה ביותר בשטחה מצפון לבגדאד (אל-מג'מועה אל-אח'סא'איה לִסְנַת 1973: 28-29). במסגרת ההליך הוקמה תת-נפה (נאח'יה) חדשה, אִם אל-ק'רא (הכפר עוג'ה), ובשנת 1972 נוספו לה דונמים רבים עד שהפכה לנאח'יה הגדולה ביותר בנפת תכרית (אל-מג'מועה אל-אח'סא'איה לִסְנַת 1972: 36-37). אפשר להסיק מכך שהייתה מעורבות של תכריתים משבט אלבו נאסר (שמרכזו בעוג'ה), ואולי של ס'דאם בעצמו, בהליך המנהלי. בעקבות הפיכתה למרכז מחוז, נוצרו בתכרית אפשרויות עבודה חדשות והוקמו בה מספר פרויקטים תעשייתיים של המגזר הציבורי (כלומר, בבעלות המדינה). לראשונה החלה תכרית למשוך אליה מהגרים (אל-עאני 1998: 248). יותר ויותר תכריתים הועסקו כעובדי מדינה, למעלה מ-50% מכוח העבודה בעיירה (אל-אשעב 1998: 168). בניגוד לכל ההחלטות הקודמות, הייתה הפיכת תכרית למרכז מחוז צעד מוגזם ומפלה לטובה שיזמו התכריתים בצמרת המשטר; צעד זה בישר על המגמות שיבלטו אחרי עליית ס'דאם חוסין לשלטון בשנת 1979.

## תכרית בתקופת ס'דאם חוסין: פיתוח לטובת הקהילה

ס'דאם חוסין עלה לשלטון ביולי 1979 ושלט בעיראק במשך יותר משני עשורים. אופיו המיוחד של המשטר התגבש במהלך שנות השמונים, על רקע המלחמה הממושכת נגד איראן (1980-1988). למרות המלחמה ובשל פולחן האישיות, ייחס משטר ס'דאם חשיבות רבה לפיתוח תכרית, בעוד ערים עיראקיות אחרות סבלו מהזנחה והרס תשתיות במקרה הטוב, או מנוקי המלחמה במקרה הרע.

במאמרו החשוב על תכנון העיר תכרית, מחלק ח'אלס אל-אשעב את תולדות התכנון במאה העשרים לשלבים ומתמקד בשלב שהחל בשנת 1972, ארבע שנים אחרי עליית הבעת' בראשות אל-בכר וס'דאם לשלטון בעיראק, ומכנה אותו 'שלב התכנון הכולל'. את התקופה הזו מאפיינים, לדעתו, פיתוח כולל במסגרת תכניות המתאר ובצדו גידול מספר התושבים בעיר (אל-אשעב 1998: 161, 163). נדמה כי אל-אשעב מתעלם מחשיבות הגורם הפוליטי והשפעתו על תכנון העיירה משנת 1972 ועוד יותר, החל בשנת 1979. הוא אינו מזכיר, ואולי לא היה באפשרותו לעשות כן, את חשיבותה העצומה של תקופת שלטון ס'דאם חוסין בעיצוב פני תכרית. מאמרו – שנכתב בשנת

1998 - אינו מזכיר פרויקטים מונומנטליים המשתרעים על שטחים רחבים שהקים סדאם במהלך שנות התשעים והם אינם מופיעים במפות המצורפות למאמר.

תכניות המתאר מהשנים 1981 ו-1983 החליפו את התכנית משנת 1972, וסיפקו את מסגרת התכנון לפיתוח העיירה. תכניות אלה שונות מתכנית 1972 הצנועה, וראות בתכנית מטרופולין אזורית עתידה: תכנית 1981, שהוכנה בידי צוות עיראקי, העריכה כי בשנת 2000 יתגוררו בתכנית כמאה וחמישים אלף נפש. לאחר שנבחנו כמה חלופות לכיווני ההתפרסות הוחלט לפתח את העיר בכיווני צפון וצפון-מערב שהם כיווני ההתפשטות המסורתיים בתכנית, עם אפשרות להתרחבות הדרגתית מזרחה, באמצעות הגשר, אל עבר הגדה המזרחית של הנהר. עקרונות נוספים של התכנית נועדו לשפר את רמת החיים של תושבי תכנית על פי אמות מידה מערביות ועוררו את קנאתם של תושבי ערים עיראקיות אחרות (אל-סאמראאי 1997: 12). התכנית מנסה להקל את צפיפות האוכלוסין ולרווח את הבנייה בעיירה ועוסקת בשיפור השירותים לתושביה, בשיפור הקשר בין חלקי העיירה השונים (בין השאר בהוספת שלושה גשרים חדשים) וכן בהפחתת עומס התחבורה על ידי הטייתה לכבישים עוקפים מחוץ לתחומי תכנית. היא אפילו עוסקת בארגון השטח המסחרי בשכונות המגורים כך שתאפשר הקצאת שטח לגנים ציבוריים ושטחים פתוחים (שם: 165-166).

אולם גם תכנית זו, שהייתה פחות צנועה מתכנית המתאר של 1972, נגנזה כעבור זמן קצר. במקומה התקבלה תכנית הרבה יותר ראוותנית ויקרה שהוזמנה מחברה גרמנית: תכנית המתאר של שנת 1983, האחרונה עד כה. נראה כי אין זה מקרי שהתכנית התקבלה בשנה זו, שנה שבה החלו לחגוג את יום הולדתו של הנשיא, ושבה הפך פולחן האישיות שלו למרכז הכובד של התעמולה העיראקית ומכאן גם למרכז הכובד של החיים בארץ זו. מנגד, הייתה זו אחת משנות המלחמה הקשות ביותר - השנה הראשונה שבה עברה המלחמה להתנהל בשטח עיראק, לאחר הנסיגה העיראקית לגבול הבינלאומי. להערכתי, תכנית זו נועדה להצדיק את המשאבים שמנהיגי עיראק ביקשו להפנות לעיר.

התכנית החדשה יועדה לעיר שמספר תושביה בשנת 2000 יגיע למאה וחמישים עד שלוש מאות אלף. באותה שנה חיו בתכנית שלושים אלף תושבים בלבד וגם היום מספר תושביה נמוך בהרבה: הנתון האחרון שבידינו הוא משנת 1987, אז חיו בתכנית 34,908 תושבים (עלי ואל-דורי 1998: 231-232). התכנון אמור היה להתבצע בשלבים: בשלב הראשון אמורים היו להיות בעיר מאה שלושים וחמישה אלף תושבים ובשלב השני מאתיים שלושים וחמישה אלף. כל תשתיות העיר תוכננו לאוכלוסייה בסדר גודל זה. העיר תחולק לרבעים שבכל אחד מהם יהיו ארבע עד שש שכונות (אֶתְיָאָא). בכל שכונה (חֵי) יהיו שתי שכונות קטנות (מחלאת). בניגוד לתכניות אחרות אשר הזניחו במידת מה את המרכז המסורתי הפונה אל הנהר, ייחסה התכנית הגרמנית חשיבות לפיתוח גדת הנהר וראתה במתחם זה את מוקד יופייה של תכנית. ברוח ה"תֶּרְאָת"

## הרודן ועירו

(שימור מסורות אמנותיות ערביות) הוצע שהבנייה החדשה תכלול מוטיבים ערביים במטרה להנציח את סגנון הבנייה הערבי המסורתי בתכרית. גולת הכותרת הייתה ההצעה להקים אוניברסיטה בתכרית, כיאה לעיר שבה יחיו שלוש מאות אלף תושבים, ואף דנו באפשרות שהיא תיבנה על הגדה המזרחית של החידקל, למרות שאדמותיו של אזור זה יועדו, לפי התכנית, לחקלאות (אל־אשעב 1998: 166-167). לבסוף נבנתה האוניברסיטה בשנת 1988 דווקא מצפון לעיר ועל הגדה המערבית של הנהר.

מפה עדכנית של תכרית משנת 1998 מלמדת כי העיירה אכן התפשטה לאורך גדת הנהר ולאורך כביש בגדאד־מוֹסֶל לכיווני צפון וצפון־מערב, עם מעין בליטה לעבר מסילת הברזל ממערב לתכרית. למרות הגשר, כמעט אין התיישבות על הגדה המזרחית של החידקל, ואדמותיה עדיין משמשות בעיקר לחקלאות. כך משמרות תכניות המתאר מאפיינים מסורתיים המיוחדים לתכרית: היא עדיין עיירת מסחר המתפתחת סביב נתיבי תחבורה, והנהר יוצר חץ בין האזור המיושב לאזור החקלאי.

מעניין במיוחד הדיון בנושא מרכז העיירה ויישום המסקנות בעקבותיו. בעוד תכנית 1972 קובעת שיש לעודד מרכזים נוספים בפריפריה של העיר, תכנית 1981 ו־1983 קוראות לשקם את המרכז המסורתי ולהפכו למוקד תרבות, מסחר ופנאי, מתוך הנחה שמראה המרכז, על הקשר שלו לנהר והבניה המסורתית, משקף את חשיבות העיירה וייחודה. תכנית 1983 מתייחסת גם לגדות הנהר כאל אזור ראוי לשיקום. בפועל, העיר העתיקה של תכרית, שחלק ניכר ממבניה נבנו מחומרים מתכלים, הוזנחה מאד בשנות החמישים וכיום כמעט אינה קיימת יותר. חומת העיירה נעלמה, מלבד כמה שרידים בחלקה הדרומי. מחלת אל־חארה, בחלק הדרומי של העיר העתיקה, אחת משתי השכונות המקוריות של תכרית, נמחקה ברובה: חלק ממנה נהרס בשנות החמישים כדי לפנות מקום להרחבת כביש בגדאד־מוֹסֶל וחלק גדול יותר הפך בשנות התשעים למרחב עתיר צמחייה ואגמי מים לשימוש הנשיא. השוק הישן של העיירה, סוק אל־קֶלְעָה, במקום המפגש בין מחלאת אל־קֶלְעָה ואל־חארה, נהרס בשנת 1971 במסגרת העבודות להקמת הגשר על החידקל ורוב הפעילות המסחרית עברה למתחם חדש בצפון־מערב תכרית. אזור המצודה העתיקה, מחלת אל־קֶלְעָה, הפך פרק עירוני עם גשרונים בינו לבין אחד האיים הקטנים שעל החידקל. בעיצוב מרכז תכרית פעלו שתי מגמות נוגדות: לצד עידוד יציאת עסקים, מבני ציבור ותחבורה מאזור המרכז, ניסו להחיותו בעיקר כמוקד תרבות וביילוי פנאי. כפי שקרה בערים אחרות בעולם, גרם תהליך הפרבור להידרדרות המרכז, ובשנים האחרונות מתגוררים בו תושביה העניים ביותר של תכרית, בצפיפות הרבה ביותר: בשנת 1987 חיו בו 9,534 תושבים שהיו 27% מכלל האוכלוסייה (עלי 1998: 234). דווקא ניסיונות השיקום האחרונים, ברוח תכנית 1983 והראוותנות הסודאמית, שכללו השתלטות על שטח רחב במרכז וצמצום העיר העתיקה ממשיכים לדרדר את רמת החיים הנמוכה ממילא של תושבי מרכז תכרית.

לעומת המרכז הצפוף ורחובותיו המתפתלים, השכונות החדשות מתוכננות למשעי. רחובותיהן ישרים, בכל אחת מהן לפחות ארבעה בתי ספר ומרכזי שרות ציבוריים כגון מרפאות ומסגדים, הן הנהנות מקישורי תחבורה נוחים אל מרכז העיירה והחוצה ממנה והצפיפות בהן נמוכה. דגם המגורים המקובל הוא בית למשפחה, לעתים דו־קומתי, רק ב־4% מהמשפחות מצטופפים יותר משני אנשים בחדר (עלי 1998: 216-217).

כל זה מעניק לתכרית מראה של עיירת פרברים חסרת ייחוד. תושביה נהנים מרמת חיים גבוהה: מספר רב של מגרשי ספורט, אוניברסיטה חדשה עם קמפוס מטופח וגדול, הרבה מתקנים רפואיים. בשנת 1983, היו 37% משטח העיירה שטחים ירוקים, אחוז גבוה בכל קנה מידה (אל־אשעב 1998: 167). תכרית מעולם לא הייתה כה ירוקה. כדי להשקות את הצמחייה ולפתור את בעיות המים של העיירה, הוקמו בתכרית וסביבותיה מתקני טיהור רבים. היום פועלים בה לפחות ארבעה עשר מסגדים, שנבנו רובם בשנות השמונים והתשעים (חסן עלי 1998: 226-227) ולמעלה מעשרים בתי ספר, לעומת שמונה בתי ספר עד שנת 1972 (אל־אשעב 1998: 163). לעומת זאת אין בה אזור תעשייה מפותח. התעשייה תופסת רק 4% משטח העיירה ו־15% בלבד מועסקים במגזר זה (שם: 167; אל־תמימי 1998: 124). נראה כי מפעליהן של ערים ועיירות בסביבה (בִּיג'י, סאמררא) מספקים תעסוקה לפועלים התכריתיים (אל־תמימי 1998: 124).

האוניברסיטה, המתקנים הנשיאותיים, מתקני הצבא וחיל האוויר הרבים שהיו באזור תכרית, בתי הספר והמוסדות הציבוריים השונים יצרו ועדיין יוצרים מקומות עבודה רבים לתושבי העיר. זאת, בלי לקחת בחשבון את הנגישות לבגדאד ולערים אחרות ואת פיתוח התעשייה במקומות אחרים במחוז. כתוצאה מכך חל שינוי מהותי באופי התעסוקה בעיירה. בשנת 1947 חלק הארי של האוכלוסייה (26.5%) עסק במסחר (עלי 1998: 243). אחוז העוסקים במסחר ירד בשנים האחרונות ל־10% (אל־אשעב 1998: 167). לעומת זאת חלה עלייה דרמטית בתקופה המקבילה בשיעור העובדים בתחום השירותים מ־16.4% בשנת 1947 ל־75% בשנים האחרונות (אל־אשעב 1998: 167). ומתוכם למעלה מ־50% בתחום המנהל כתוצאה מהפיכת העיירה למרכז מחוז (שם: 168). תכרית מייצרת מעט מאד – מלבד מקומות עבודה לתושביה.

יחד עם זאת, עדיין לא מומשו כל עקרונות תכנית המתאר משנת 1983. בתחומים מסוימים עדיין יש מקום לשיפור. אדריכלי העיר ממשיכים לחזק את מרכז העיירה, להגדיל את השטח המסחרי, להקצות קרקע נוספת לתעשייה ולמלא חללים ריקים בין חלקי העיירה השונים כדי ליצור רצף עירוני. פיתוח כזה, שהשלמתו תידחה, קרוב לוודאי, עד שוך הסערה בעיראק, מחייב גם שינוי במגמת ההסתגרות המסורתית של תכרית: רק באמצעות יצירת גירוים שיימשכו לעיר מהגרים מבחוץ, יושג יעד גידול האוכלוסין שנקבע בתכנית המתאר של 1983.

## בינוי ופולחן אישיות

ניצני פולחן האישיות של סדאם חוסין הופיעו כבר באמצע שנות השבעים, עוד בטרם הפך לנשיא ביולי 1979. תמונותיו, לצד אלו של אל-בכר, הופיעו מדי יום בעמוד הראשון של כל עיתון והוא קיבל את הדרגה הצבאית הגבוהה ביותר למרות שמעולם לא שירת בצבא. בשלב זה, ביטאו צעדים אלה את הפיכתו לאיש החזק בעיראק. אלא שהצורך לא להתבלט יתר על המידה כדי שלא להאפיל על הנשיא המכהן עדיין הגביל את 'האדון הסגן' (אל־סַיִד אל־נַאאֵב) כפי שכונה סדאם. רק אחרי שעלה לשלטון ביולי 1979 וחסל את אויביו בצמרת המפלגה באוגוסט, יכול היה סדאם להנהיג שלטון יחיד שכלליו חדשים לחלוטין ושונים מאלו שהיו מקובלים על מפלגת הבעת', שהייתה מאז ומתמיד חסידת רעיון ההנהגה הקולקטיבית. מלחמת עיראק־איראן, שפרצה ביזמה עיראקית בספטמבר 1980, וכונתה מתחילתה 'קְאָדְסִיַת סדאם' (על שם קרב קְאָדְסִיַה בין המוסלמים לפרסים הסאסאנים שנערך על אדמת עיראק בשנת 637 לספ"ג) בפי התעמולה העיראקית, סיפקה מטרה לאומית שהצדיקה הסתופפות תחת הנהגתו של מנהיג אחד חזק, ושימשה זרו לפולחן האישיות. אלא שרק בשנת 1982, השנה שבה הגיעה המלחמה אל גבולות עיראק והחלו נשמעים יותר ויותר קולות שקראו להדחת הנשיא עקב ההסתבכות במלחמה (קולות שהושקו בברוטליות) קיבל פולחן האישיות חותם אידאולוגי. הוועידה הארצית של מפלגת הבעת' חגגה את מציאת המנהיג שהמפלגה ייחלה רק לו מיום הקמתה. מנסחי הדו"ח המסכם של הוועידה הארצית של המפלגה הכניסו ביטוי חדש לז'רגון המפלגתי 'מנהיג הכורח' (קְאָאֵד אל־דְרוּרַה) שמשמעותו: 'האדם שמתגשמים בו... התקוות והאינטרסים הבסיסיים של המפלגה והעם...', מנהיג שעלייתו מחויבת בצו ההיסטוריה. הדו"ח קובע כי '...יש לשמור על כורח (דְרוּרַה) זה, לדבוק בו בכל הנאמנות... התכחות לכך... פירושה פגיעה ישירה במאוויים ובאינטרסים הבסיסיים של המפלגה והעם' (הֶזֶב אל־בִּעַת' 1983: 42). ההכשר האידאולוגי וההקשר המלחמתי נתנו דחיפה רצינית לפולחן אישיות חסר תקדים גם במונחי העולם הערבי. גילוייו הפומביים של פולחן האישיות מחייבים פירוט ארוך. העיקרון בבסיס פולחן האישיות של סדאם היה השאיפה להפוך את הנשיא לסמל לאומי הנמצא מעל לכל ויכוח בעת מלחמה, והדבר נעשה באמצעות השתלטות מסיבית על המרחב הנראה (כרוזות ענק בכל מקום, תמונות הנשיא, הטלוויזיה, הקולנוע), המרחב הנשמע (הרדיו, הדרשות במסגדים, הצליל של שוען בגאדד), מרחב הזמן ולוח השנה (חגים חדשים, אירועים, מלחמות) והמרחב הפיזי (מתחמים חדשים, אנדרטאות, מבנים מונומנטליים) של האזרח העיראקי. מה שהחל במהלך מלחמת עיראק־איראן נמשך עד נפילת המשטר והיה לאחד ממאפייניו המרכזיים. יש לציין עם זאת, שגם כאשר המדינה שוב לא הייתה נתונה בעימות צבאי, עשה המשטר מאמצים לשמר את אוירת החירום והמלחמה שהיו הציודק להעצמת פולחן האישיות.

דומה כי עיצוב פניה של תכרית בשנים האחרונות נגזר משילוב בין שתי מגמות: מחד גיסא, בנייה מסיבית וראוונתנית של מבני ציבור ואתרים כחלק מפולחן האישיות של סדאם חוסין ומאידך גיסא, הקמת מספר רב של מבני ציבור, בנייה איכותית למגורים ותשתיות מתוך רצון להיטיב עם האוכלוסייה המקומית. בהקשר התכריתי, שתי מגמות אלה משתלבות ואינן סותרות זו את זו. דוגמאות בולטות למבנים שהוקמו במסגרת פולחן האישיות הן רחבת המצעדים הענקית, המסגד הגדול הנושא את שמו של סדאם חוסין, ארמונות הנשיא בתכרית ובעוג'ה ושעון תכרית.

למרות שלא ידוע מתי בדיוק החלה בניית הפרויקטים המגלומניים, נראה כי כולם נכנסו לשימוש במהלך שנות התשעים, שנות האמברגו והמחסור הכלכלי, שבמהלכן נטה הנשיא, מסיבות שונות, להתכנס בתוך עצמו. לא היה מקום מתאים יותר לכך מאשר תכרית וסביבתה. מתנגדי המשטר ואויביו, ובראשם ארצות הברית, עשו שימוש תעמולתי בניגוד בין תנאי חייו המתדרדרים של העם העיראקי לבין הקמת ארמונות הנשיאות והפרויקטים האחרים, כמשקל נגד לטענות משרד ההסברה העיראקי שקרא להסרת האמברגו (www.usinfo.state.gov 18.12.1998). אחד מהמתנגדים, בריג'ר נגי'ב אל-סאלחי, איש צבא שערק בשנת 1995, טען שהמשטר פעל בשנות התשעים להפוך את תכרית לבירה החלופית ולכך נועדה תנופת הבנייה. לטענתו, המופרכת לדעתי, הייתה תכרית אמורה להפוך לבירת מדינת המרכז הסונית במקרה שעיראק תחולק לשלוש מדינות קטנות (אל-סאלחי 1998: 398).

בניית הארמון הראשון והגדול ביותר על גדת החידקל, במקום שהיו בו קודם בתיה של מחלת אל-חארה ההיסטורית, החלה בשנת 1991. שטחו בשנת 1998 היה ארבעה קמ"ר והוא כלל חוות, שטחים ירוקים ובתי אירוח לאורחים רמי מעלה. הארמון נבנה בעת שהאוכלוסייה העיראקית נאנקה תחת עול הסנקציות הבינלאומיות הקשות וייתכן שמסיבה זו לא פורסם דבר הקמתו בתקשורת המקומית (www.usinfo.state.gov 18.12.1998). מאוחר יותר נבנו עוד שני ארמונות נשיאותיים באזור: בעוג'ה ובאזור ג'בל מִכְחֻל, מצפון-מערב לתכרית (Butler 2000: 143). לא ברור אם היה שימוש מיוחד לכל ארמון. נראה כי סדאם חוסין השתמש בארמונות למטרות מרגוע ונופש וכדי להימלט מארמון הנשיאות בבגדאד כאשר נשקפה סכנה לחייו. גם כינוסי המשפחה והשבט, אותם כינוסים שהועלו בהם לעתים נושאים רגישים, נערכו בארמונות אלה (Baram 2001: 348). בשנים 1997-1998 עלו הארמונות באזור תכרית לדיון בינלאומי עקב דרישת פקחי האו"ם לערוך בהם חיפוש אחר חומרים אסורים שהוחבאו בהם כביכול. ההסברה העיראקית התנגדה לדרישה בטענה כי מדובר באתרים נשיאותיים, וכי החדירה אליהם תפגע בריבונות עיראק. באותה הזדמנות גם טענה ההסברה שהארמונות אינם רק ביתו של סדאם, אלא ביתם של כל העיראקים, והארמונות נפתחו בפני הציבור הרחב ש'בא להתארח' אצל סדאם חוסין. צעד זה נועד גם להפגין לעין כל כי הכול גלוי

ושקוף וכי אין בארמונות חומרים מוסתרים. לבסוף הניחו לפקחים לערוך סיור בארמונות, ובמהלכו לא התגלו ממצאים משמעותיים (BBC news 29.3.1998). בדצמבר 1998, במהלך מבצע 'שועל המדבר', פגעו המטוסים האמריקניים גם בארמונות, אולם לא ידועה מידת הנזק שנגרמה להם, וככל הנראה היא לא הייתה רצינית. האמריקנים הציגו את הפגיעה בארמונות כפגיעה אישית בִּסְדָאם, אולי גם כעידוד לאוכלוסייה התכריתית לפעול נגדו בראותה את אחד מסמלי המשטר נפגע. לאחר כיבוש תכרית בידי האמריקנים באפריל 2003, הפך הארמון הראשי למטה דיביזיה 4 הממוקמת בתכרית. בדצמבר 2003 נערכה בו מסיבת העיתונאים לאחר לכידת סִדָאם חוסיין (BBC 14.12.2003).

בשנות התשעים נבנתה רחבת המצעדים הענקית בצפון־מערב תכרית. הרחבה שימשה לעריכת המצעד ההגיגי ביום הולדתו של סִדָאם חוסיין החל ב־27 באפריל. המשתתפים נהרו אליה מרחבי עיראק וממדינות אחרות. הרחבה כללה שני מנחתי מסוקים לשימוש הנשיא, יציע ובימה על המשטח. ככל הנראה לא נעשה בה שימוש אחר וגם לא היה בה צורך: אצטדיון הספורט של תכרית שוכן בקרבתה. רחבות מצעדים מיוחדות לחגיגות יום ההולדת לא הוקמו בערים עיראקיות אחרות (רחבת המצעדים הגדולה יותר בבגדאד, תחת 'קשת הניצחון', שימשה למצעדים צבאיים בלבד). בדצמבר 1998 ניסו מטוסים אמריקניים לפגוע ברחבה. הפצצות החטיאו את מטרותן והמגורה הסמוכה נהרסה (www.inc.org.uk 18.12.1998).

שני הפרויקטים שהוזכרו קשורים ישירות לפולחן האישיות ולאורח החיים הראוותני של סִדָאם חוסיין. חשוב לציין שהם מוקמו בשני מרכזי העיירה: הארמונות – באזור הנחשק שעל גדת הנהר שנחשב למרכז ההיסטורי של תכרית – ורחבת המצעדים באזור הפיתוח המתהווה בצפון־מערב העיירה. הם לא הוקמו בפרברי תכרית או מחוצה לה. הקמת הארמון לוותה בהרס מחלת אל־חארה כדי לפנות לו מקום. הקמת הארמון עלולה לגרום בעתיד לנזק סביבתי נוסף מסוג שהעיירה לא ידעה עד כה: תכרית נבנתה על גדה מוגבהת של החידקל ולכן הייתה מוגנת מאז ומעולם מפני שטפונות. לשם בניית הארמון שוטחה גדת הנהר, ונוצרו אגמים מלאכותיים להנאת הנשיא ואורחיו. אפשר שכך נהרסה ההגנה הטבעית של תכרית מפני השטפונות.

גם מבנים ציבוריים הוקמו במסגרת פולחן האישיות. הבולט בהם הוא 'מִסְגֵד סִדָאם אל־כַּפִּיר' (המסגד הגדול על־שם סִדָאם) מול רחבת המסדרים ומצדו השני של פרק ציבורי גדול הכולל גם את בית הקברות העתיק והאצטדיון העירוני. בנייתו החלה בשנת 1990 והסתיימה בשנת 1995. זהו מסגד ענק, העולה בגודלו על שלושת מסגדיה ההיסטוריים של תכרית. כיפתו מצופה זהב. שילובו עם רחבת המצעדים והפרק יוצר מתחם מוגדר שכולו חדש וממוקד בפולחן האישיות. הקמת מסגדים גדולים ומפוארים הנה דרך מקובלת על שליטים מזרח תיכוניים להנציח את שמם ולהתהדר באצטלה דתית: חסן השני, מלך מרוקו, בנה מסגד ענק בקזבלנקה, חוסיין, מלך ירדן, בנה מסגד

מפואר במרכז עמאן. שליטי עיראק לפני סדאם, כולל התכריתי אחמד חסן אל-בכר, לא בנו מסגדים בתכרית. עם זאת, לאחר הפיכת הבעת' ב-1968, החלו עשירי העיירה ונכבדיה לממן בניית מסגדים שהנציחו את שמם או שמות בני משפחתם (חסן עלי 1998: 226-227). הפרויקט הראוותני שיום סדאם חוסין לא נבע מצורך מקומי כלשהו: תושבי תכרית אינם אדוקים במיוחד וכבר קיימים בה די מסגדים אחרים. ההחלטה להקים את המסגד, בתקופה שבה הוקמו מספר פרויקטים נשיאותיים באזור, נובעת, ככל הנראה, ממספר סיבות. ראשית, סדאם חוסין אימץ, ערב מלחמת המפרץ, תדמית דתית. שנית, סדאם שאף לחקות את עשירי העיירה שהקדימוהו בבניית מסגדים, והמסגד נועד לגמד את מסגדיהם. בהעמדת המסגד, המכונה גם 'המסגד הגדול', מול מסגדי תכרית ההיסטוריים, ובמיוחד החשוב בהם 'אל-ג'אמע אל-כביר', הודגשה חשיבותה ההיסטורית של תקופת שלטונו. נראה כי בדרך זו שאף סדאם להעניק נופך דתי יותר לעיירה שבילה בה את ילדותו וחלק מנעוריו. לבסוף, המסגד הגדול עם כיפת הזהב משווה לתכרית מראה דומה לזה של כמה ערים עיראקיות חשובות יותר ובעלות מעמד דתי משמעותי הרבה יותר: בגדאד, נַגְ'ף, כַּרְבֵּלָא ובמיוחד העיר סאמראא – יריבתה האזורית של תכרית.

פרויקט ציבורי ביזארי יותר היה שעון תכרית (סאעַת תכרית). המדובר במגדל שעון הממוקם ליד בית הקברות ובקרבת מתחם האצטדיון והארמון הנשיאותי. המניע להקמת המגדל בתכרית אינו ברור. קדמה לכך הקמת מגדל שעון גבוה יותר בבגדאד (סאעַת כַּרְבֵּלָא). בדברי ההסבר להקמת המגדל בבגדאד הוזכרו ערכים אסתטיים וגם מטרה פונקציונלית: להזכיר לעיראקים את חשיבותו של הזמן. למרות שממדיו היו קטנים בהרבה מאלה של שלושת הפרויקטים שהוזכרו, מגדל השעון התכריתי הוא חלק מהניסיון להפוך את העיירה לחלון ראווה צדדי של המשטר על ידי עיצוב המרחב הנראה שלה בהתאם לטעמו האסתטי וערכיו. בניגוד לפרויקטים האחרים הממלאים פונקציה ציבורית או פרטית מוכרת (תפילה, מגורים, מצעדים ביום ההולדת), מגדל השעון אינו אלא גחמה של רודן.

מגדל השעון, רחבת המצעדים והמסגד הגדול יוצרים יחד מתחם עירוני ואדריכלי אחד שכל מרכיביו נבנו בשנות התשעים. כך נוצר מרכז עירוני מתחרה למרכז המסורתי הקיים בתכרית, השוכן סמוך לו. מרכז זה אינו מופיע בתכניות המתאר השונות ובמקרים מסוימים הקמתו חותרת תחתן. פולחן האישיות הוא הלגיטימציה היחידה להקמתו: רחבת המצעדים שימשה למצעדים בימי ההולדת, המסגד הנציח את סדאם חוסין ואפילו השעון הזכיר בעצם קיומו את הוגה הקמתו. ניתן לראות במתחם מרכז פולחן אזרחי לדמותו של סדאם. שילובו עם האצטדיון העירוני יצר מקור משיכה טבעי לאזור. אולם כפי שראינו, סדאם לא הסתפק רק בהקמת מרכז אלטרנטיבי, הוא גם מחק או עיצב מחדש חלקים נרחבים מהמרכז הישן.

בכפר עוג'ה בלט אף יותר השילוב של פולחן האישיות הסודאמי עם הרצון להיטיב עם האוכלוסייה המקומית, ובעיקר עם אלה מביניהם שהיו מקורבי השליט. כפר הולדתו של סדאם חוסין, שהיה בעבר כפר דל של בקתות טין ששכן כחמישה ק"מ מדרום לתכרית, עדיין אינו מחובר לרצף העירוני של עיירת המחוז ואף הפך בשנות השבעים ליחידה מנהלית נפרדת. באותה עת, מקורות עיראקיים התייחסו אליו כאל רובע (ח') ומונים אותו ברשימת שכונות תכרית (עלי 1998: 234). לעומתם, ח'אלס אל-אשעב מתייחס אל עוג'ה כאל עיירה (מדינה) בעלת ייחוד משלה (אל-אשעב 1998: 170). מבחינת המנהל המקומי כפופה כנראה עוג'ה לתכרית: צו ממאי 1982 ביטל את עיריית עוג'ה והכפיפה לעיריית תכרית. עוד קודם לכן, ב-3.2.1976, החליטה 'מועצת הנהגת המהפכה' (הרשות המחוקקת בעיראק הבעת'ית) להעניק לתכרית את כל אדמות המדינה (אמריה) הרשומות בטאבו בתכרית ובעוג'ה (אל-כביסי 1998: 45). בעוד שבעבר שמרה עוג'ה על מידה של עצמאות וייחודיות למרות תלותה בעיירה הסמוכה, השינויים יצרו מצב חדש.

כפר הולדתו של סדאם נראה היום כפרבר מתוכנן, מוקף שטחים ירוקים. כל השטח שבין הכפר והנהר הופקע לטובת מתחמים נשיאותיים, כולל ארמון, קטן מהארמון בתכרית. היישוב שוכן על כביש בגדאד-מוסל בקרבת שדה התעופה הגדול 'תכרית דרום', ששימש בעיקר את סדאם ופמלייתו. עוג'ה היא אחד הפרברים הפחות מאוכלסים של תכרית - בשנת 1987 חיו בו 1,415 תושבים בלבד (עלי 1998: 234). ככל הידוע, זו השכונה היוקרתית ביותר באזור המאוכלסת במתעשרים חדשים, רבים ממקורבי השלטון שבתיהם המפוארים הפכו לסמל סטטוס (שם: 215). בניגוד לתכרית, ובדומה לכפרים אחרים בסביבה, עוג'ה היא יישוב שבטי שכל תושביו משבט אלכו נאסר, השבט של סדאם. תכנון עוג'ה משקף את המבנה החברתי של השבט: כל אחד מהרבעים נקרא על שם פלג מהשבט ומתנהל כיחידה נפרדת עם מוסדות ציבוריים משלה. רבעים אלה נמצאים לצד הארמון הנשיאותי המגודר והשמור על גדת הנהר. במשטמע, סדאם וביתו אינם שווים לבני השבט האחרים. באמצעות שימור ניתוקה הגאוגרפי של עוג'ה מתכרית, למרות הכפיפות המוניציפלית, אפשר סדאם חוסין לבני הקבוצה השבטית הקרובה אליו ביותר, זו שסיפקה לו שומרי ראש רבים, מידה רבה של אקסקלוסיביות ופרטיות. בתמורה היה על תושבי הכפר להסכים להקמת ארמון באזור המבוקש ביותר בכפר, האדמות הפוריות הסמוכות לנהר. הארמון נועד ליצור מרחב נשיאותי פרטי ולעגן את מעמדו הדומיננטי של סדאם בכפר ובשבט.

### התוצר הסופי: פרבור, תראת' ופולחן אישיות

בעקבות הכיבוש האמריקני באפריל 2003 זרם אל מחוץ לעיראק הרבה חומר חזותי עדכני (כתבות טלוויזיה, תצלומי עיתונות) שלא היה זמין קודם. אמנם צולמו בעיקר

חלקים של התמונה הכוללת ועדיין חסרות תמונות פנורמיות של העיירה, אולם גם מתוך החומר הקיים ניתן לקבל תמונה לגבי מראָה, ומראה אתרים מסוימים בה (תשומת לב מיוחדת הוקדשה לארמון הנשיאות) ואפילו כיצד נראה הבית התכריתי הממוצע (תמונות של חיילים אמריקנים עורכים חיפושים בבתים). עדיין קשה לענות על השאלה החשובה: מה עלה בגורלם של אתרי פולחן האישיות האחרים לאחר הדחת סדאם? האם הם נהרסו או הושחתו? תכרית כמעט ולא נהרסה בפלישה ובניגוד לערים ועיירות אחרות לא הושחתו בה מבני ממשל ולא הייתה ביוה. לכן אפשר להניח שאתרי פולחן האישיות נותרו שוממים, אך עומדים על תלם. תכרית הניבטת ממסכי הטלוויזיה בשנת 2004 היא העיר שתכנן משטר הבעת' בראשות סדאם חוסין.

שלושה גורמים משפיעים על מראה העיירה: תהליך הפרבור, שימור המסורת (תראת') ופולחן האישיות של סדאם חוסין. מעט המבקרים בתכרית בשנים האחרונות ראו לפנייהם עיירה פרברית חסרת ייחוד ומשעממת על הדרך למוֹסֶל. השכונות החדשות והמתוכננות, הכבישים הרחבים, הבתים האחידים בצורתם, הרחובות הישרים ומיקומה על הכביש המהיר חיזקו את תחושת הפרבריות שהעיירה שידרה. קשת הדעות לגביה נעה בין הטוענים שהיא מקום משעמם לבין הממליצים לעצור בה על מנת להתרענן בדרך הארוכה למוֹסֶל. לעומתם נהנו תושבי העיירה, בזכות התכנון הפרברי, מאיכות חיים גבוהה יחסית.

אף על פי כן, נתפסו השינוי המואץ וביטול הייחוד החזותי, לא פעם, כאיום על הזהות המיוחדת של המקום ועוררו תביעות לשימור אופייה של תכרית. תכנית המתאר של 1983 התייחסה בהבלטה ובהרחבה לצורך לשמר את הייחוד המקומי. דובר בה על פיתוח החלק הפונה לנהר, מתוך הנחה כי הנהר ראוי להיות ציר פיתוח (במקביל לכביש בגדאד-מוֹסֶל) ומקור יופייה של תכרית. הוצע לשמר את סגנון הבנייה הערבי המסורתי. המתכנן ח'אלס אל-אשעב דוגל בחיזוק מרכז העיירה ובשיקום, שיפוץ ושימור שישמרו על זהותה המיוחדת (אל-אשעב 1998: 168). חסידי השימור זכו למספר הצלחות. הוקם מוזיאון עירוני. בשנת 1992 הוכרז על פרויקט 'הבית המסורתי' (אל-דאר אל-תראת') כצעד ראשון בתהליך שנועד להחזיר את סגנון הבנייה המסורתי לשימוש. ניתנה הוראה נשיאותית לתכנון מוזיאון פולקלור. כל זאת מתוך חשש אמיתי מפני היעלמות העיר העתיקה, שבה השתמרה המסורת התכריתית (שעבאן 1998: 183). בהקשר זה חשוב לציין מפעל נוסף, למרות שאינו מתחום הבנייה: פרסום 'האנציקלופדיה של תכרית' (מְוִסְעַת מְדִינַת תְּכְרִית) בשנת 1995 ביזמת שר ההסברה התכריתי, חאמד יוסף חמאדי. עד נפילת המשטר יצאו לאור חמישה כרכים ובהם מגוון רחב של מאמרים אקדמיים הסוקרים את התפתחות העיירה מימי קדם ועד היום. במקביל, החלה האוניברסיטה של תכרית בפרויקט תיעוד עתיר משאבים שכלל ריאיונות מוקלטים בווידיאו עם זקני העיירה.

אולם מגמת השימור והדגשת הייחודי נתקלה בקשיים בשל תהליכי הפרבור, ובשנים האחרונות בעיקר בשל פולחן האישיות של סדאם חוסיין. מובן מאליו שחסידי השימור נאלצו להימנע מכל ביקורת על הנשיא ועל פולחן אישיותו. הם נמנעו מלציין שארמון הנשיאות הוקם על חורבותיה של שכונה היסטורית. הארמון חולש גם על חלק נכבד מגדת החידקל וכל ניסיון לפתח אזור זה למטרות קיט מוגבל מראש. לעתים התגנבו אל תוך השימור עצמו תכני פולחן האישיות: כך למשל שומר בית הספר הראשון בעיירה, מוסד חשוב כשלעצמו, תוך הדגשת העובדה שסדאם חוסיין למד בו. דוגמה בולטת יותר היא שימור בית מגוריו הדל בעוג'ה (Munier 2000: 170). הניסיון לשמר את ייחודיותה של תכרית התנגש בשליט מגלומן שרצה להדגיש את ייחודיותו שלו. סדאם חוסיין לא חש כנראה את אותה כמיהה לתכרית של פעם'. בספרו האוטוביוגרפי הוא מרבה להדגיש את עליבות העיירה ולטעון שלא הייתה שונה מעיירות אחרות בעיראק (רואיה 2002: 67). מעניין לעמוד על ההבדל בין סדאם לבין קודמו. אחדת חסן אל-בכר שיפץ בשנת 1975 את אל-ג'אמע אל-כביר ההיסטורי והפכו למסגד בעל צריח יפה ומעוטר (חסן עלי 1998: 226), ואילו סדאם העדיף להקים מסגד גדול יותר בנושא את שמו.

למרות הכול שמרה העיירה תכרית על ייחודיותה וזאת, באופן פרדוכסלי, בגלל השילוב המיוחד שנוצר בה, בתקופת סדאם חוסיין, בין אתרים ומתחמים שהוקמו במסגרת פולחן האישיות של הנשיא לשעבר, אתרים ומתחמים ששומרו והשכונות הפרבריות החדשות. היא מהווה מפגש מוזר בין מגמות תכנון שונות וקבוצות אינטרסים: הנשיא לשעבר ואורח חייו הראוותני ופולחן אישיותו, חסידי השימור והקהילה המקומית. שילוב זה אינו קיים בערים אחרות בעיראק והרושם שהוא יוצר מועצם בשל ממדיה המצומצמים של תכרית.

## סיכום

יחסו של סדאם חוסיין לעיירת מוצאו שונה מיחסם של רודנים אחרים לעיירות מוצאם. סדאם חוסיין התגאה במוצאו הפרובינציאלי והכפרי, בעוד שרודנים אחרים (סטאלין, היטלר, מוסוליני, צ'אושסקו) נטו להצניע מרכיב זה בעברם או להתכחש אליו ובוודאי נמנעו מלטפח באופן מיוחד את עיירתם או כפרם. הפיכת הבעת' ביולי 1968 הביאה לשלטון את בני העיירות הקטנות אשר, כמו הדמות ברומן של ר'אאב טעמה פּרְמָאן, חשו זרים ומנוודים בחברה הבגדאדית. סדאם חוסיין היה אחד מהם וכאשר ריכו מספיק כוח בידי פנה לעצב מחדש את בגדאד וגם להפוך דווקא את עיירת הולדתו למצג ראווה של שלטונו: עיירה לדוגמה המשלבת תכנון ופיתוח חדשניים, ניסיון לשמר משהו מהעבר ופרויקטים ראוותניים הקשורים לפולחן האישיות שלו.

פיתוח תכרית היה, בין היתר, תוצר של יחסי הגומלין בין נשיאי עיראק התכריתים לבין הקהילה המקומית שסייעה להם ותמכה בהם. צעדים חשובים כגון הקמת הגשר הראשון, הפיכת תכרית למרכז מחוז חדש בשנת 1976 והקמת האוניברסיטה בשנת 1988, נועדו לענות על צרכים מקומיים ידועים ולתגמל את הציבור התכריתי על נאמנותו בעבר. היטיב לתאר זאת החוקר עאמר אל-כַּפִּיִּי שקבע: 'תכרית לא הייתה מגיעה למעמדה הרם אלמלא כמה מבניה שהגיעו לעמדות הנהגה במפלגה ובמדינה ובראשם הנשיא סדאם חוסיין. הם הבינו טוב יותר מאחרים את דרישות העיר ותושביה' (אל-כביסי 1998: 46).

בניגוד לאל-בכר, שלא הרבה להבליט את מוצאו, עשה סדאם חוסיין שימוש רחב במוצאו הפרובינציאלי להבלטת תכונות הנתפסות בציבור כחיוביות: צניעות, פשטות, עממיות, ישירות וכיוצא בזה. מוצאו הפלבאי לא נתפס בעיניו, כשהיה בשלטון, כנקודת חולשה, אלא כמקור גאווה וכוח: הוא ידע לנצל את הקשרים החברתיים השבטיים והאזוריים כדי להתבסס בשלטון. הוא אף נהג להדגיש, אולי באופן מוגזם, את עליבות עיירת מוצאו ולכן לא נרתע בשנות השמונים והתשעים מלעצב אותה מחדש, תוך מחיקת שרידי עברה.

בשנות השמונים נוסף לכל אלה פולחן האישיות ובמרכזו חגיגות יום ההולדת של הנשיא. ביום זה הרבתה התקשורת לעסוק בתכרית, תחילה בדיונים על ילדותו של סדאם חוסיין ואחר כך, לאחר הקמת רחבת המצעדים, בסיקור החגיגות המרכזיות בעיירה. אירועי שנת 1991 גרמו למשטר ולעומד בראשו להסתגר במרחב הבטוח ביותר מבחינתם: תכרית וסביבתה. בשל כך, רוב הפרויקטים הראוותניים שנבנו בתכרית בתקופת סדאם חוסיין הם משנות התשעים. סדאם הרגיש חופשי לעשות במרחב התכריתי כרצונו. לכך הייתה גם סיבה נוספת, אישית. סדאם חוסיין, הילד העני, היתום מאב, בן הכפר הנבער, שסבל בשעתו מלעגם של הילדים התכריתים העירוניים המפונקים שאף, אולי באופן לא מודע, להוכיח את עצמתו דווקא בפניהם. לשם כך הוא בנה ארמון רחב ידיים על חורבותיה של מחלת אל-חארה ההיסטורית שבה נולד, הנציח את שמו בבניית מסגד ענק שכיתתו מוזהבת העולה בגודלו על כל מסגדי העיירה, ואילץ את בני העיירה לצפות במשלחות מכל רחבי עיראק הצועדות לפניו ברחבת המצעדים ביום הולדתו. בתכרית רוכזו פרויקטים מונומנטליים שלא נבנו בשום עיר עיראקית אחרת, להוציא בגדאד. אלו לא הוקמו מתוך שאיפה להתחשב בצרכי האוכלוסייה ורצונה אלא כדי להוכיח את מעמדו הדומיננטי של הרודן לבני עירו.

בשנות התשעים, לאחר התבוסה כוויית וההתאוששות מהמרד שפרץ ברחבי המדינה ובצילן של סנקציות בינלאומיות מעיקות, פנה המשטר העיראקי אל הכיוון האוליגרכי. הדברים בלטו במיוחד במשפחתו של סדאם חוסיין ובגרעין מקורביו התכריתים. הם השתלטו על נכסים של המדינה והשתמשו בהם לצורכיהם. לא רק סדאם ובניו, אלא גם

קרובי משפחתו ואנשי צמרת אחרים בנו לעצמם ארמונות, בעיקר בכגדאד, אולם גם במקומות אחרים והשתלטו על חוות וקרקעות. נוצר פער גדל והולך בין האוליגרכים לבין שאר האוכלוסייה, ובעיקר המעמד הבינוני המתרושש, שרבים מבניו העדיפו להגר מעיראק. בהיעדר התנגדות כלשהי מצד המעמד הבינוני, יכלו מתעשרי האמברגו להבליט את עושרם ללא ההסתייגויות שהיו קיימות קודם לכן. עתה, כאשר רבים ממקורביו הפגינו את עושרם ללא סייג, מצא סדאם לנכון להתעלות עליהם בהקמת כמה וכמה ארמונות מפוארים מאד במקומות החביבים עליו, לשימושו הפרטי ולא הממלכתי ולהאדיר את שמו באמצעות פרויקטים מגלומניים. תכרית נתפסה כמרחב בטוח עבור הנשיא ומקורביו, במיוחד אחרי דיכוי המרד שפרץ בעקבות הנסיגה מכווית, ולכן נבנה חלק גדול מהפרויקטים בעיירה זאת. כמה מהפרויקטים שנבנו בתכרית הינם מעין העתק של פרויקטים שהוקמו בכגדאד בשנות השמונים, למטרות דומות על רקע מלחמת עיראק-איראן. תכרית בשנות התשעים הפכה למעין בגדאד סדאמית בוער ענפין. כך נוצר פער בין תכרית לבין שאר ערי עיראק אשר סבלו מהזנחה קשה וניכרו בהן אותות האמברגו. פער ניכר גם בין מקורבי המשטר, שרבים מהם התרכזו בעוגה, לשאר אוכלוסיית תכרית.

כ'אדריכל' ומתכנן ערים גילה סדאם חוסין העדפה ברורה וקיצונית ל'מודרניות' ו'פיתוח' ואמונה רבה בכוחה של ה'קידמה'. בניגוד לאחרים, אין בו שמץ של נוסטלגיה או התייחסות רומנטית לעבר הקרוב. המשטר שבנה מחדש את בבל העתיקה מתוך ניסיון לחקות את נבוכדנצר, הוא אותו משטר שהרס את מחלת אל-חארה בתכרית, השכונה שסדאם נולד בה, כדי לבנות במקומה ארמון מפואר לנשיא. בשם תנופת הפיתוח מחק הדחפור הנשיאותי גם שכונות עתיקות רבות בכגדאד ושינה לחלוטין את פני הבירה באופן שגרם לבגדאדים ותיקים ולתיירים לתהות להיכן נעלמה העיר שהכירו. הייתה הרבה ברוטליות מאחורי תנופת הפיתוח. מחיקת העבר הקרוב ודהירה לעבר עתיד 'מוזהיר' בלטה גם בתחומי מדיניות אחרים: השאיפה העזה להשיג כוח גרעיני, הלאמת הנפט, הגדלת הצבא, פיתוח תעשיית הנשק, היומרות האזוריות. זו גם אחת הסיבות שסייעו לסדאם להקים בעיראק, לראשונה בתולדותיה, רפובליקת פחד טוטליטרית, ריכוזית ויעילה שהחזיקה מעמד יותר מכל משטר אחר בעיראק במאה העשרים עד שהופלה בידי הטנקים האמריקניים. עבור סדאם חוסין, היה העבר הקרוב מציאות של עוני ולעג מצד ילדים אחרים, לא הייתה לו כל כוונה לשמר או להיזכר בו בערגה. פולחן החדש, כמו גם מחיקת העבר ופולחן האישיות היו נחוצים לו על מנת להמשיך בדרכו.

## ביבליוגרפיה

כתבי עת עיראקיים שהוזכרו במאמר

מג'לת אל-שאון אל-דאח'ליה, בגדאד: 1962.  
אלף באא, בגדאד.

שנתונים סטטיסטיים עיראקיים

אל-מג'מועה אל-אחסאאיה לסנת 1972.  
אל-מג'מועה אל-אחסאאיה לסנת 1973.

### מקורות

אל-אשעב, ח'אלס, 1998. 'אל-תח'טיט אל-תח'רי למדינת תכרית פי אל-עסר אל-תח'ית',  
בתוך: מוסועת מדינת תכרית, בגדאד: ונארת אל-ת'קאפה ואל-אעלאם, כרך 5:  
149-170.

אספנדר, אמיר, 1980. סדאם חסין: מנאדל[ן], מפפר[ן] ואנסאנ[ן], פאריס: האשית.  
אל-ג'אברי, עלי, 2004. אסראר אל-סאעאת אל-אח'ירה קבל סקוט בר'דאד, עמאן:  
אל-אח'ליה.

האשם, ג'ואד, 2003. מד'בראת נזיר עראקי מע אל-בפר וסדאם, לונדון: דאר אל-סאקי.  
זיידל, רונון, 1997. מפלגת הבעת' העיראקית 1948-1995: היבטים ארגוניים ופרסונליים,  
חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, חיפה: אוניברסיטת חיפה.

זיידל, רונון, 2004. תכרית והתכריתים: עיירה פרובינציאלית, קהילה רגיונלית ומדינה  
בעיראק במאה ה-20, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, חיפה: אוניברסיטת חיפה.  
ח'וב אל-ב'עת' אל-ערבי אל-אשתראכי: אל-קטר אל-עראקי, 1983. אל-ת'קריר אל-  
מרכזי לל-מאתמר אל-קטרי אל-תאסע, ח'זיראן 1982, בגדאד.

חסן עלי, עבד אל-קאדר, 1998. 'אל-מסאג'ד ואל-ג'ואמע פי מדינת תכרית', בתוך:  
מוסועת מדינת תכרית, בגדאד: ונארת אל-ת'קאפה ואל-אעלאם, כרך 5: 226-  
227.

אל-כ'ביסי, עאמר, 1998. 'ספחאת מן אל-ת'אריח' אל-אדארי אל-מעאסר למדינת תכרית',  
בתוך: מוסועת מדינת תכרית, בגדאד: ונארת אל-ת'קאפה ואל-אעלאם, כרך 5:  
32-51.

אל-מאססה אל-עאמה לל-סיאחה, 1982. אל-עראק: דליל סיאחי, בגדאד.  
מחכמת אל-שעב, 1960. מחאדראת אל-מחכמה אל-עספריה אל-ח'אסה אל-עליא,  
בגדאד: כרך 10.

מטר, פאָאד, 1980. סדאם חסין: אל־רג'ל, אל־קדיה ואל־מסתקבל, ביירות: דאר אל־קדאיא.

אל־סאמראאי, נפיק, 1997. הטאם אל־בואפה אל־שרקנה, כוית: אל־קבס.  
אל־עאני, מְזאחם ג'אסם, 1998. 'תאָריח' אל־הג'רה אל־ח'ארג'יה פי מדינת תכרית', בתוך: מוסועת מדינת תכרית, בגדאד: ווארת אל־ת'קאפה ואל־אעלאם, כרך 5: 257-245.

אל־ענאוי, פאלל, 1992. אאח'ר אל־מלאאפה, לונדון: ריאד אל־ריס.  
עלי, יונס חמאדי, 1998. 'אל־מזאחר אל־אג'תמאעיה לל־אסכאן פי תכרית', מוסועת מדינת תכרית, בגדאד: ווארת אל־ת'קאפה ואל־אעלאם, כרך 5: 227-211.  
עלי, יונס חמאדי ואל־דורי נג'ם עבדאללה, 1998. 'אל־ת'טור אל־דימור'רדפי ל־סכאן מדינת תכרית 1947-1987', בתוך: מוסועת מדינת תכרית, בגדאד: ווארת אל־ת'קאפה ואל־אעלאם, כרך 5: 244-231.

אל־פאלוג'י, פריד, 2003. אל־פ־חאף ואל־עלוג', קהיר: דאר אל־כְּתאב אל־ערבי.  
פרמאן, ר'אאב טעמה, 1989. אל־מרפב, ביירות: דאר אל־אדאב.  
אל־סאלחי, נג'יב, 1998. אל־זלזאל: מאד'א חדת' פי אל־עראק בעד אל־אנסחאב מן אל־כרית, לונדון: אל־ראפד.

רואיה לכאָתבהא, 2002. רג'אל ומדינה, בגדאד: דאר אל־חריה.  
שעבאן, עוגי כאמל, 1998. 'אל־מפרדאָת אל־מעמארניה לל־בית אל־תראתי פי תכרית', בתוך: מוסועת מדינת תכרית, בגדאד: ווארת אל־ת'קאפה ואל־אעלאם, כרך 5: 196-183.

אל־תכרית, נאג'י, 1990. יום ג'דיד, בגדאד: דאר אל־שאון אל־ת'קאפיה אל־עאמה.  
אל־תמימי, עבאס עלי, 1998. 'אל־נשאט אל־סנאעי פי תכרית תטורה ואתג'אהאקה', בתוך: מוסועת מדינת תכרית, בגדאד: ווארת אל־ת'קאפה ואל־אעלאם, כרך 5: 138-122.

Abu Rish, Sa'id, 2000. *Saddam Hussein: The Politics of Revenge*, London: Bloomsbury.

Al-Khalil, Samir, 1991. *The Monument: Art, Vulgarity and Responsibility in Iraq*, London: Andre Deutch.

Baram, Amatzia, 2001. 'La maison de Saddam Hussein' in: Pierre Bonte, Edouard Conte et Paul Dresch (eds.) *Emirs et presidents: figures de la parente et du politique dans le monde Arabe*, Paris: CNRS.

Behr, Edward, 1991. *Kiss the Hand You Cannot Bite: The Rise and Fall of the Ceausescus*, London: Penguin.

Butler, Richard, 2000. *Saddam Defiant*, London: Weidenfeld & Nicolson.

Munier, Gilles, 2000. *Guide de l'Irak*, Paris: Picollec.